

Cilt/Volume 1, Sayı/Issue 1, Ocak/January 2019, ss. 97-126.
Geliş Tarihi–Received Date: 23.12.2018 Kabul Tarihi–Accepted Date: 15.01.2019

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA MÜTTEFİK KONFERANSLARI VE TÜRKİYE İÇİN ÖNEMİ

TUĞRUL OTAÇ*

ÖZET

İkinci Dünya Savaşının başlangıcı ile “aktif tarafsızlık” ilkesini strateji edinen Türkiye’nin bu amaç için hangi yöntemleri belirlediği ve bunları Müttefiklere karşı nasıl uyguladığı sorusu önemli bir nokta oluşturmaktadır. Savaş süresince hem Müttefik hem de Mihver Devletleri’nden sürekli baskı gören ve sıkıştırılan Türkiye, bu durumdan kararlı duruşu sayesinde kurtulmayı bilmiş, müttefikleri kendi askeri ve ekonomik durumunu gerekçe göstererek ikna etmiştir. Savaşın anahtar noktası olan konferanslar sürecinde, Türkiye ile yapılan Adana ve Kahire Konferanslarının Müttefikler açısından önemi ve Türkiye’nin burada izlediği politikanın savaş dışı kalmasını sağlaması dikkat çekicidir. Türkiye, Kahire Konferansı sonrası askeri yardım taahhüdü karşılığında, savaş sonrası düzen içinde kendine bir yer edinme amacıyla savaşa girmeyi kabul etmiştir. Yalta ve Potsdam Konferanslarında Sovyetlerin Boğazlar ve Kars-Ardahan illerine yönelik isteklerini, İngiltere ve ABD’nin desteğini alarak etkisiz hale getirmiştir. Müttefik isteklerine uygun olarak 2 Ağustos 1944’te Almanya ile tüm ilişkilerini kesmiş ve savaş sonucunun belli olduğu söylenebilecek bir tarih olan 23 Şubat 1945’te ise savaş ilan etmiştir. Bu şekilde Türkiye, Anadolu topraklarını savaşın yıkıcı etkilerinden korumayı başarmıştır.

Bu çalışmada, İkinci Dünya Savaşı çerçevesinde yapılan konferanslar ve Türkiye’nin buradaki konumu ele alınmıştır. Bu dönem içerisindeki olaylarla ilgili Başbakan ve diğer yetkililerin değerlendirmeleri sunulmuş ve dış politikanın çerçevesi anlatılmaya çalışılmıştır. Bunun dışında Türk Basınının da konferanslar hakkındaki açıklamaları yer almıştır. Diğer taraftan Türkiye’nin Müttefik ve Mihver Devletleri ile yaptığı ihracat ve yardım antlaşmaları çerçevesindeki askeri malzemelere ilişkin bilgiler, birinci elden kaynaklardan yararlanılarak sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, Türkiye, Almanya, İngiltere, ABD, Sovyetler Birliği, Aktif Tarafsızlık.

THE ALLIES CONFERENCES IN THE SECOND WORLD WAR AND THEIR IMPORTANCE FOR TURKEY

ABSTRACT

With the beginning of the Second World War, the question of how Turkey that ensured the strategy of the “active neutrality” principle determines what methods for his purpose and the question of how to apply them against the allies constitutes an important point. During the War, Turkey that was pressured and forced by both Allies and Axis succeeded to escape from this with its determined stance and convinced the Allies by indicating its own military and economic situation. In the process of conferences, which are key point of the War, the importance of Adana and Cairo Conferences, which were taken part with Turkey, for the Allies and the policy of Turkey, ensuring that remain it out of the War, is remarkable. After the Cairo Conference, in return of the military aid commitment Turkey accepted to be in the War with the aim of taking a position after the war. The requests of the Soviets about the Straits

* Süleyman Demirel Üniversitesi, Tarih Bölümü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, Araştırma Görevlisi, tugrulotac@sdu.edu.tr

and Kars-Ardahan cities in the Yalta and Potsdam Conferences were neutralized by the support of England and USA. According to the requests of Allies, it interrupted all relations with Germany on 2 August 1944 and declared war on 23 February 1945, which is a date that can be described to be certain of result of the War. In this way, it saved its own lands from the destroying effects of this.

This study dealt with the Conferences that was made in the frame of the Second World War and the status of Turkey. The framework of foreign policy was tried to be explained by the way of providing the estimations of the Prime Minister and other officials about the events in this period. The statements of the Turkish press about the Conferences was included. On the other hand, some information about the military equipments in the framework of aid agreements and the exportation with the Allies and Axis States was indicated by using the primary sources.

Keywords: The Second World War, Turkey, Germany, England, USA, Soviet Union, Active Neutrality.

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı'nın patlak verdiği 1930'lu yılların sonu, Türkiye'nin dış politikasında birçok gelişmenin başladığı bir dönemdir. Savaşın başlangıcında Türkiye'nin dış politikadaki amaçları, Atatürk'ün stratejisinden esinlenerek belirlenmiştir. Atatürk'ün vefatı üzerine Cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü kuşkusuz bu sürecin en önemli aktörüdür. İnönü'nün yanında Şükrü Saraçoğlu'nun Dışişleri Bakanlığı ve Başbakanlığı, yine Dışişleri Bakanlığı görevinde bulunmuş Numan Menemencioglu'nun da bu alandaki uzmanlığı sayesinde belirlenen strateji, Türkiye'nin dış politikasına güçlü bir şekilde yansıtılmıştır.

İkinci Dünya Savaşı, Almanya'da Adolf Hitler ve İtalya'da Benito Mussolini'nin iktidara gelmeleriyle benimsedikleri yayılcı politika ve buna bağlı işgal planları neticesinde başlamıştır. Almanya'nın savaşa girmesindeki en belirgin siyasal sebep Versailles Antlaşması ve onun getirdiği ağır yükümlülükler olmuştur. İtalya ise Akdeniz'i bir Roma gölü haline getirerek Roma İmparatorluğu'nu diriltme düşüncesi ile harekete geçmiştir. Savaş başlamadan önce İngiltere ve Fransa, Almanya ile İtalya'yı daha yatıştırabilmek için çabalamışlardır. Bu dönem Türkiye'nin Hatay Sorununu çözmeye çalıştığı ve Boğazların statüsünü kendi lehine çevirmek adına girişimlerde bulunduğu bir dönemdir. Boğazların idaresi, Atatürk'ün dış politika ilkeleri sayesinde, 1936 yılında imzalanan Montreaux Boğazlar Sözleşmesi ile savaş yapılmadan Türkiye'ye bırakılmıştır. Hatay ise savaşın başlangıcı olan 1939 yılında anavatana katılmıştır. Sonraki süreçte Türkiye, İngiltere ve Fransa ile ittifak antlaşması imzalamış, Dışişleri Bakanı Saraçoğlu, Moskova'ya giderek Sovyetler Birliği ile görüşmeler yapmış, ancak Sovyetlerin Montreaux Boğazlar Sözleşmesi statüsünde kendi lehlerine değişiklik yapılması istekleri nedeniyle bu görüşmeden olumlu bir sonuç alınamamıştır. Türk Hükümeti, her iki taraf ile yaptığı antlaşmalar sayesinde, aktif tarafsızlık ilkesini ve temkinli yaklaşımını savaş süresince sürdürmüştür. Müttefiklerin savaşta üstün konuma gelmeleri ile Türkiye'nin Sovyet endişesi de artmıştır. Müttefikler yaptıkları konferanslarda Türkiye'yi savaşa sokup doğuda başka bir cephe daha açarak Almanya'yı sıkıştırmayı düşünmüşlerdir.

Türkiye ile bu amaçlara binaen yapılan Adana ve Kahire Konferansları, çok önemli kararların alınmasını sağlamıştır. Bu kararlarda Türkiye'nin askeri malzeme açısından yetersiz olması ve Müttefik yardımlarının gerekliliği, önemli noktaları oluşturmuştur. II. Kahire Konferansında İsmet İnönü'nün, Türkiye'nin savaşa eşit şartlar altında katılması isteği yerine getirilmiştir. Bu konferansta Türkiye'nin askeri durumu konuşulmuş ve Türkiye prensipte savaşa girmeyi kabul etmiştir. Sonraki süreçte ise Türkiye'ye savaşa girmesi, Almanya'ya yaptığı krom sevkiyatını durdurması ve Boğazlardan Alman gemilerinin geçmemesi gibi konularda Müttefikler tarafından baskı yapılmaya başlanmıştır. Dışişleri Bakanı Numan Menemencioglu bu süreçte istifa etmiş ve Şükrü Saraçoğlu ikinci kez, tecrübesiyle hem Başbakanlık hem de Dışişleri Bakanlığı görevini geçici bir süre için yerine getirmiştir. Müttefikler yaptıkları konferanslarda savaş ilan etmediği takdirde Türkiye'nin savaş sonrasında yalnız kalacağını bildirerek savaşa girmesini hızlandırmaya çalışmışlardır. Türkiye bu durumda savaşa girmeyi düşünse de, bunu savaşın son döneminde gerçekleştirmiştir. Konferanslar sürecinin ilerleyen zamanında, Sovyetlerin, Boğazlar ile Kars ve Ardahan illerine yönelik istekleri ön plana çıkmıştır. Sovyetler, Boğazlar konusundaki rejimin Karadeniz'e sahili olan devletler lehine yeniden düzenlenmesini istemiştir.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı süresince belirlemiş olduğu stratejiyi ve diplomasiyi sonuna kadar sürdürmüştür. Bu diplomasi trafiği içerisinde Türkiye'nin belirlemiş olduğu "aktif tarafsızlık" ve

“temkinlilik” politikası, atılan adımların mantıklı olmasını sağlamıştır. Bu süreçte Cumhurbaşkanı İnönü, Başbakan Saraçoğlu ve Dışişleri Bakanı Menemencioğlu’nun kararlı duruşları ve ülkenin yeniden bir savaş alanı haline gelmesini engelleme istekleri ön planda olmuştur. Türkiye, Müttefik ve Mihver Devletleri ile ilişkilerinde hiçbir tarafa karşı olumsuz bir tavır takınmamıştır. Politikanın bu şekilde yürütülmesinde Türk hükümet yetkililerinin yaptıkları açıklamalar da bunu doğrulamaktadır. Bu da sürdürülen politikanın ne derece dengeli ve tutarlı olduğunu göstermektedir. Türkiye bu süreçte hem Müttefiklerden aldığı yardımlarla hem de Almanya’dan aldığı askeri finansmanla askeri durumunu güçlendirmeye çalışmıştır. Burada iki türlü taktiğin ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlardan ilki, savaşa girme konusunda Müttefiklere sunulan tezler ikincisi ise bu tezler üzerinden alınan yardımlar ile askeri gücünü artırmaktır.

1. İkinci Dünya Savaşı Çerçevesinde Türkiye’nin Dış Politika İlkeleri

Türkiye’nin, kurucu lider Atatürk’ün dış politikadaki temel ilkeleri doğrultusunda “milli çıkarların” ve “ülke egemenliğinin mutlak şekilde” korunmasına öncelik verdiği görülmektedir. Böyle bir politikanın ışığı altında yürütülmesi öngörülen diplomasi, iyi komşuluk ilişkilerini geliştirmeyi ve bu amaçla dünya politikasında ağırlığı olan bazı ülkelerle iş birliği yapmayı gerektirmiştir.¹ Türkiye Cumhuriyeti, dünyanın yeni bir büyük savaşa doğru gittiği dönemde, pek çok önemli iç ve dış sorununu çözüme kavuşturmuş, büyük gelişme ve kalkınma hareketlerini başarıyla gerçekleştirmiştir. Özellikle 1936 Montreaux Boğazlar Sözleşmesi’nin imzalanmasından sonra, dış siyasetinde önemli bir değişim hareketi başlamış ve Batılı devletlerle olan ilişkileri güçlenme yoluna girmiştir.²

1930’lu yıllarda Türkiye, öncelikle Millî Mücadele döneminde savaştığı Yunanistan ile Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması yapmıştır. Ayrıca, 9 Şubat 1934 tarihinde, samimi bir girişimle Yunanistan, Romanya, Yugoslavya arasında Balkan Paktı’nın imzalanmasını sağlamıştır. Önder’in aktardığına göre Mustafa Kemal Atatürk, bu paktın Türkiye’nin sınırlarının korunmasında önemli bir rol oynayacağını ifade etmiştir.³ Bu tutumlar Türkiye’ye barışçı bir çerçevede anlaşmalar yapma ve topraklarını güvende tutma olanağını vermiştir. Yine bu sebeple, Türkiye, İran, Afganistan ve Irak ile 8 Temmuz 1937’de “Sadabad Paktı” adı verilen karşılıklı bir iş birliği antlaşması imzalamıştır.⁴

Bu arada İtalya, Akdeniz’deki emelleri ve adalar ile ilgili tutumu nedeniyle Türkiye tarafından güvenilmeyen bir ülke konumuna gelmiştir. Almanya’nın Versailles Antlaşması’nın zincirlerini kırarak gelişmeye başlaması Batılı diğer devletleri endişelenmeye sevk etmiştir.⁵ Bununla birlikte Almanya’nın Çekoslovakya ve Polonya gibi yerleri işgal etmesi ve “hayat sahası”⁶ politikası izlemeye başlaması, Türkiye’yi de temkinli olmaya sevk etmiş, diğer yandan savaş malzemeleri için yedek parça alımları konusunda Almanya’yla yakın ilişki içinde olmasına sebep olmuştur. Bu durum, Türkiye’nin ekonomik anlamda Müttefiklere karşı hareket serbestisini kısıtlamakla kalmayıp, siyasi durumunu da önemli ölçüde etkilemiştir. Numan Menemencioğlu’nun bu sırada Alman Dışişleri Bakanı Joachim Von Ribbentrop’a bir savaş çıkması halinde Türkiye’nin “tarafsız kalıp sakın sakın yalnızca iç kalkınmasını sürdüreceğini ve yüz yıllık bir açığı kapatması gerektiğini bildiğini” söylemesi kayda değer bir ifadedir.⁷ Almanya’nın ilhak ettiği yerleri İngiltere ve Fransa öncülüğünde 1938 yılında yapılan Münih Konferansı ile alması, gücünü göstermesi ve kabul ettirebilmesi bakımından önemlidir. Türkiye’deki basın da bu olayları yakından izlemiştir. Kılıç’ın aktardığına göre Yunus Nadi, “*Harb Harablığı*” başlıklı makalesinde, bu iki ülkenin Alman isteklerini kabul etmesini barışa hizmet olarak değerlendirmektedir. Almanya ile anlaşma zemini yarattığı için İngiltere Başbakanı Chamberlain’e “*sulhun ileri ve yüksek kıymetini çok derinden anlamış bir adamdır*” demiştir. Yine Kılıç’ın Sabiha Sertel’den aktardığına göre, “*faşistlere*” verilen tavizler, barışı kurtarmadığı gibi, Hitler’in savaş emellerini de körüklemiştir. Nadir Nadi anılarında Münih Antlaşması’nı, Batılı devletlerin büyük hatası olarak ifade etmektedir. *Cumhuriyet* gazetesinin o günlerdeki yaklaşımı, Almanya’yı destekler nitelikte olmuştur. Kılıç, *Cumhuriyet*’te yapılan yorumların,

¹ Figen Atabey, “İkinci Dünya Harbi Öncesi Türk-İngiliz-Fransız Ortak Deklarasyonu”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, S. 31, 2014, s. 297.

² Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, 4.Baskı, Filiz Kitabevi Yayınları, İstanbul 1995, s. 629.

³ Zehra Önder, *İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Dış Politikası*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2010, s. 12-13.

⁴ Sadabad Paktı ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Aptülahat Akşin, *Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 198-201.

⁵ Mehmet Gönlübol, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 9.Baskı, Siyasal Kitabevi Yayınları, Ankara 1996, s. 137.

⁶ Bu politika, Hitler yönetimi altındaki Almanya’nın, yeni topraklar fethetme düşüncesiyle Alman halkının kalkınmasını hedeflemesini ifade etmektedir. Bununla ilgili olarak Çekoslovakya’ya bağlı Bohemya ve Morevya bölgelerinin işgal edilmesi, politikanın ilk uygulaması olmuştur. Bkz. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası I*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 404.

⁷ Önder, *age*, s. 17.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA MÜTTEFİK KONFERANSLARI VE TÜRKİYE İÇİN ÖNEMİ

Çekoslovakya'nın Südetler bölgesinin Alman egemenliği altına girmesi, bu ülkenin silahlanmasının bir eseri olduğunu ifade etmektedir.⁸

1938 yılında Atatürk'ün vefatı üzerine İsmet İnönü Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Weisband, İnönü Türk dış politikasının amaçları üzerine yaptığı açıklamasının şöyle olduğunu aktarmaktadır: *Kemalizm'in karakteristik özelliği sürekliliktir hem iç hem de dış politikada.*⁹ Ayrıca dış ilişkileri, askerlik stratejisinin ilk ilkesi olarak nitelendirdiği “ölçülülük” ile yönettiğini ifade etmektedir.¹⁰

Türkiye'nin siyasal hayatında savaşa bağlı olarak birtakım değişimler meydana gelmiştir. İlk olarak bazı bakanlıklarda değişiklikler olmuş, Konya milletvekili ve Adliye Bakanı Tevfik Fikret Sılay ile Gümrük ve İhisarlar Bakanı Rana Tarhan bakanlık görevlerinden parti içinde çalışmak maksadı ile istifa etmişlerdir. Bu istifalar Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından onaylanmıştır. Böylece, Adliye Bakanlığında Bolu milletvekili Fethi Okyar, Gümrük ve İhisarlar Bakanlığında ise Trabzon Vekili Raif Karadeniz tayin edilmiştir.¹¹ Başbakanlığın 8 Eylül 1939 tarihli resmi tebliğinde ise, memleketin bazı yerlerindeki ihtiyat erleri bir buçuk ay talim ve terbiye için askere çağırılmışlardır. Bu arada, askere çağırılmayanların da işlerini bırakıp vatan müdafasına koşmaları takdirle karşılanmış, fakat bu gayrı resmi seferberlik ekonomik hayatı sekteye uğratacağından uygun görülmemiştir.¹² Ayrıca, harp vaziyetinden dolayı memlekette gıda ve bazı diğer maddelerin fiyatlarında artış olduğuna dair gelen bilgiler üzerine, ilgili dairelerin soruşturma başlatmaları uygun görülmüştür. Belirtilmesi gereken önemli bir nokta, memleketteki her türlü gıda maddesinin halkın ve ordunun ihtiyacını bir seneden fazla karşılayacak durumda olmasıdır. Hükümetçe alınan tedbirler gıda sıkıntısına imkân vermeyecek şekildedir. Fakat yine de fiyatları yüksek tutanların kanunla olmasa da meclis tarafından verilecek kararlar ile ticarethanelerine, fabrikalarına, depolarına ve evlerine el koymakta hükümet tereddüt etmemiştir.¹³

2. Savaş Sürecinde Uluslararası Ortam Ve Devletlerarası Tarafsızlık Antlaşmaları

İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında Türkiye, hem Müttefik hem de Mihver devletleri ile ilişkilerinde taraf olmamaya gayret göstermiştir. Ancak her iki taraf da Türkiye'yi, en azından politik anlamda kendi safında görmek için çaba sarf etmiştir.¹⁴ Müttefik Devletler Türkiye'nin stratejik konumundan ötürü bu ülkeyi Mihver Devletleri'ne karşı savunma sistemlerine dâhil etmek istemişlerdir. Buna ilişkin ilk adım İngiltere'den gelmiştir. 21 Mart 1939'da İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Halifax, Türk Büyükelçisiyle bir görüşme yaparak, İngiltere'nin Mihver devletleriyle savaşa girmesi durumunda Türkiye'nin kendi taraflarında olup olmayacağını ciddi bir şekilde sormuştur. Türk Büyükelçisi, böyle bir durumun gerçekleşmesinin Türkiye'nin Akdeniz'deki çıkarlarına vereceği desteğe ve işbirliğine bağlı olduğunu beyan etmiştir. Diğer taraftan Türkiye'nin mevcut konumunun tarafsızlık olduğu, aksi durumda ise İngiltere'nin yanında yer alacağını da ifade etmiştir. Coğrafi olarak Türkiye'nin Müttefik devletlere yardımcı olabileceği bir olasılığın ortaya çıkmasıyla, Balkan ve Akdeniz coğrafyasında Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında işbirliği daha açık hale gelmiştir.¹⁵ 22 Mart 1939 tarihinde ise Türk Hükümeti, İngiliz Hükümeti'ne bir mesaj göndermiştir. Bu mesajın içeriğinde, İngiliz Hükümeti'nin belirttiği 3 millik karasuları hakkındaki görüşünün kabul edilmediği, Türk kanunlarına göre Türk karasularının 6 mil olduğu, Gelibolu yarımadası ile Gökçeada civarında belirtilen karasularının dışında da yasak bölgeler bulunduğu, bu bölgede seyreden gemilerin yasak olan bölgelere girmemesi gerektiği belirtilmiştir. Diğer yandan mesaj, Türk ve İngiliz yetkililerin müttefik olsalar dahi hukuki olarak önceliklerini dile getirdiklerini göstermektedir.¹⁶ Bu arada, 17 Nisan'da Sovyetler Birliği, İngiltere ve Fransa'ya Mihver devletlerine karşı tedbir alınması gerektiğini belirtmiştir. Buna göre, karşılıklı yardım antlaşması ve askeri

⁸ Murat Kılıç, *Cumhuriyet Gazetesi'ne Göre Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na Girişi ve Savaşın Sonuçları*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2010, s. 16.

⁹ Önder, *age*, s. 17.

¹⁰ Edward Weisband, *İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1974, s. 23.

¹¹ BCA.030.01/34.204.1.

¹² BCA.030.01/34.204.1.

¹³ BCA.030.01/34.204.1.

¹⁴ Mustafa Yahya Metintaş, Mehmet Kayıran, “Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye'nin Dış Politikası”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.21, S. 1, 2011, s. 291.

¹⁵ Önder, *age*, s. 20-21.

¹⁶ Hüsnü Özlü, “Arşiv Belgelerine Göre İkinci Dünya Savaşı'nda İzmir ve Trakya'nın Savunmasına Yönelik Türk-İngiliz Heyetlerinin Görüşmeleri ve Alınan Önlemler”, *ÇTTAD*, 2011(Güz), s. 76.

uyuşma aynı anda imzalanacak, savaş sırasında saldırganla tek başına barış yapma yasağı kabul edilecektir.¹⁷

Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında müzakereler devam ederken Almanya'nın yeni Ankara Büyükelçisi Franz Von Papen ve Sovyetler Birliği Dışişleri Bakan Yardımcısı Vladimir P. Potemkin 28 Nisan'da Ankara'ya gelmişlerdir.¹⁸ Alman Hükümeti tarafından Türkiye'nin görüşlerine etki yapması için gönderilen Von Papen'in görevi; Türkiye'yi Alman dış politikasına mümkün olduğu kadar yakın tutmak ya da en azından büyük bir savaşta Türkiye'nin tarafsızlığını sağlamak ve böylece İngiltere ile başlayan müzakerelerin bir ittifak ortaya çıkarmasına engel olmaktır.¹⁹ Von Papen Berlin'e Türkiye'nin çekincelerini iletmiş olsa da İtalya'nın tutumu ile Hitler'in Rusya ile anlaşma arifesine girdiği zamanda bunu dikkate alması olanaklı görünmemiştir. Potemkin'in ziyaretiyle ilgili olarak bir sonuç alınamamış, bunun sebebi Sovyet Dışişleri Bakanı Maksim M. Litvinov'un yerine Molotov'un getirilmesi olmuştur. 30 Nisan 1939'da SSCB Dışişleri Bakan Yardımcısı Potemkin'den SSCB Dışişleri Bakanına yazılan telgrafta verilen bilgilere bakıldığında, Şükrü Saraçoğlu'nun Numan Menemencioğlu'na verdiği talimat üzerine yaptığı açıklamalar görülecektir. Bu açıklamalarda Menemencioğlu, Türkiye'nin Almanya'ya karşı ancak Alman saldırısının kendisine doğrudan bir tehdit oluşturması halinde harekete geçeceğini, İngiltere ve SSCB arasında bir karşılıklı yardım antlaşması imzalanmasının gerekliliğini ve Türkiye'nin ihtiyacı olan paranın önüne konmasının talep edilmesini istemiştir.²⁰

Bu dönemde TBMM'de devam eden görüşmelerde bazı önemli kararlar alınmıştır. 5 Haziran 1939 tarihinde "Hudutlarımızın bir kısmında hudut muamelâtının vergi, resim ve mükellefiyetleri alâkadar eden lâyiha'nın müzakeresi için muhtemil bir encümen teşkili" ile ilgili görüşmelerde Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu söz alarak şöyle demiştir: "*Hudutlarımızın bir kısmında hudut muamelâtını vergi, resim ve mükellefiyetleri alâkadar edici bir kanun sevk etmiştik. Bu kanun dört muhtelif encümene havale edilmişti. Bu encümenler: İktisat, Gümrük ve İnhisarlar, Maliye ve Bütçe encümenleridir. İş biraz mühim ve aynı zamanda çok acele olduğu için eğer arkadaşlar muvafakat buyururlarsa bu encümeden mürekkep muhtelit bir encümen teşkil edilerek bu layiha orada müzakere edilsin.*"²¹

Bu sırada uzun süredir devam eden Hatay sorunu da çözüme kavuşturulmuş, son şekli verildikten sonra Fransa ile anlaşma sağlanmıştır. Mecliste Hatay hakkındaki mukavelenin tasdik ve tasvibine ait kanun lâyihasının muvakkat bir encümenle tetkiki ile ilgili Şükrü Saraçoğlu şöyle konuşmuştur:

*"Hatay hakkındaki mukavelelerin tasdik ve tasvibini isteyen kanun lâyihası bugün Meclise takdim edilmiştir. Meclis Riyasetinden alâkalı 4 encümene havale buyurulmuştur. İş mühim ve müstacel olduğu için bu 4 encümenin bir arada bu işi tetkik ederek süratle intaç etmeleri için müsaadenizi rica edeceğim. Havale edilen encümenler şunlardır: Milli müdafaa, Bütçe, Hariciye ve Dâhiliye encümenleri. Bunlardan Muhtelit bir encümen teşkiline müsaadenizi rica ediyorum."*²²

Gelişmeler bu şekilde devam ederken, Başbakan Refik Saydam TBMM'de kürsüye gelerek İngiltere ile Türkiye arasında varılan görüş birliğini ilan etmiş ve Türk-İngiliz bildirgesini açıklamıştır. Aynı gün İngiliz Başbakanı Chamberlain Avam Kamarası'nda bu yolda açıklamalarda bulunmuştur. Bildirge aslında daha kapsamlı bir antlaşma yapılması gerekliliğini ortaya çıkartmıştır.²³ Sovyetler Birliği ise, İngiltere ve Fransa yerine Almanya ile 23 Ağustos 1939'da bir saldırmazlık paktı imzalamıştır. İngiliz ve Fransız askeri heyetleri, Mareşal Kliment Yefremovich Woroşilov riyasetindeki bir Rus askeri heyetiyle görüşmelere başlamış, bir ara anlaştıklarını zannetseler de 23 Ağustos'ta Ribbentrop'un gelmesi her şeyi değiştirmiştir.²⁴ Devamında ise, Türkiye ve Sovyetler Birliği birbirlerine karşı olan devletlerle antlaşma imzalamışlardır. Selim Deringil'in aktardığı bilgilerde 15 Eylül'de Londra'ya şu haberin yollandığı görülmektedir: "*Dışişleri Bakanı Saraçoğlu, her zamanki önerisinden ayrılmıyor. Ona göre Türkiye yükümlülüklerini ancak özel ek antlaşmanın hükümleri tümüyle yerine getirildikten sonra geçerli sayacaktır.*" Yine Deringil'in belirttiğine göre, Saraçoğlu'nun Moskova'ya gidişi İngiltere cephesinde bir endişe yaratmıştır. Londra, Moskova'nın Saraçoğlu üzerinde baskı yaparak onu Batı'dan koparacağından

¹⁷ V. Sipols, M. Haalamof, *İkinci Dünya Savaşı'nın Nedenleri*, çev. İzzet Yaşar, Ağaoğlu Yayınevi, İstanbul 1975, s. 161-162.

¹⁸ Potemkin'in Türkiye'ye gelişi hakkında Akşam Gazetesi bilgi vermektedir; bkz. *Akşam*, 25 Nisan 1939, s. 2.

¹⁹ Gönlübol, *age*, s. 138.

²⁰ SSCB Dışişleri Bakanlığı, *Stalin, Roosevelt ve Churchill'in Gizli Yazışmalarında Türkiye(1941-1944)(A)*, çev. Levent Konyar, Havas Yayınları, İstanbul 1981, s. 35-36.

²¹ TBMM Zabıt Ceridesi, 6. Dönem, 3. Cilt, 22. Birleşim, 5 Haziran 1939, s. 3.

²² TBMM Zabıt Ceridesi, 6. Dönem, 3. Cilt, 31. Birleşim, 26 Haziran 1939, s. 349.

²³ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam II, Üçüncü Baskı*, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul 1975, s. 116.

²⁴ Nuri Gücüyener, *İkinci Cihan Savaşının Avrupa Cephesi*, Gnkur. Bşk. Yayınları, Ankara 1950, s. 21.

ve Sovyetlerle bir antlaşma yapmaya zorlayacağından korksa da, Türkiye bunu lehine çevirmeyi bilmiştir.²⁵

Diğer taraftan Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ile birlikte Genel Sekreter Yardımcısı Cevat Açıkalın ve Siyasi İşler Genel Müdürü Feridun Cemal Erkin in Moskova'ya gönderilmeleri hakkında bir kararname yayımlanmıştır.²⁶ Bu heyet 22 Eylül'de Rusya'ya hareket etmiş ve 25 Eylül 1939'da Moskova'ya varmıştır.²⁷ Türk heyetine, Sovyetler Birliği ile karşılıklı yardım ve iş birliği antlaşması imzalanması için gerekli imkânların aranması söylenmiştir. Saraçoğlu'nun görevi ise, İngiltere ve Fransa ile yapılan ittifakın, Sovyetler ile dostluk zemini yaratmada kullanılması olmuştur. Sovyetler de Montreaux'yü kendi isteklerine göre değiştirerek, yapılan Üçlü İttifak'ın içeriğini öğrenmeye çalışarak Türkiye'nin tarafsızlığını sağlamaya çalışmıştır. Samimi bir ortamda başlayan görüşmelerin ilk günü sona ererken, Molotov'un daha sonra görüşülmek amacıyla incelenmesi için Saraçoğlu'na vermek istediği bir kâğıtta, SSCB'nin Montreux'de yapılmasını istediği değişikliklere yer vermesi ve bunun üzerine Saraçoğlu'nun böyle bir durumun söz konusu bile olamayacağını belirtmesi, müzakereleri daha ilk günden gergin bir ortama sokmuştur.²⁸ Bu olay sonrasında Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop'un 27-29 Eylül tarihleri arasında Moskova'ya gelmesi nedeniyle ara verilen görüşmelere, 1 Ekim'de Stalin'in katılımıyla devam edilmiştir.²⁹ Toplantılara verilen arada Ankara, Saraçoğlu'na görüşmeleri sürdürmeye çalışmasını, asıl önemli olanın Sovyetler Birliği'nin niyetlerinin sağlıklı değerlendirilmesi olduğunu, anlaşmaya varılamayacağı ya da kötü niyetlerinin olduğunun anlaşılması durumunda Ankara geri dönülmesi talimatını vermiştir.³⁰ Ekim'in ilk günü Stalin'in de katılımıyla tekrar başlayan Türk-Sovyet görüşmelerinde yine Montreux'nün değiştirilerek Boğazların ortak savunulması ve Türk-İngiliz-Fransız Üçlü İttifakı'nın taslağında birtakım değişikliklerin yapılması isteği gündeme gelince ilerleme kaydedilememiştir. Moskova'da Türk yetkililer ile Sovyet yetkililer arasında, 1 Ekim'den sonra 13 Ekim ve 15 Ekim'de birer toplantı daha gerçekleştirilmiştir. Sovyetlerin Montreux'nün değiştirilmesi³¹ ve Boğazlarla ilgili talepleri, 13 Ekim'deki üçüncü ve 15 Ekim'deki dördüncü ve son toplantıda da tekrarlanmıştır. Bu toplantılarda Saraçoğlu'na, Türkiye ile SSCB arasında imzalanması düşünülen Türk-Sovyet iş birliği antlaşmasının Sovyetlerin, Boğazlar üzerindeki talepleriyle bağlantılı olduğu, taleplerinin reddedilmesi halinde iş birliği antlaşmasının da yapılamayacağı ifade edilmiştir. Bu istekleri; Boğazların ortak savunulması, Karadeniz'e sahili olmayan devletlerin Boğazlardan geçmemesi ve Üçlü İttifakın geçersiz sayılması şeklinde ifade etmek mümkündür. Sovyetlerin bu hususlarda geri adım atmayacağını anlayan Saraçoğlu, görüşmelerden ayrılmış ve 20 Ekim 1939'da Türkiye'ye geri dönmüştür. Saraçoğlu yolda olduğu sırada 19 Ekim günü Türkiye-İngiltere ve Fransa arasında Üçlü İttifak imzalanmıştır.³²

17 Ekim 1939'da Başbakan Refik Saydam CHP grubunda Sovyetlerle görüşmeler hakkında şöyle bir açıklamada bulunmuştur: "*Hariciye Vekilimiz Moskova'ya giderken Sovyetlerle aramızda ne yolda bir muahede yapılabileceği iki hükümet beyninde görüşülmüştü. Moskova'da bu esaslar dâhilinde cereyan eden müzakerelerin bir itilâfa varması mümkün olamamıştır.*"³³

Bu arada, Türkiye'nin savaş dışı durumunu doğru bir şekilde kullanması, Almanya ile ticaret antlaşması imzalanmasını mümkün kılmıştır. 25 Temmuz 1940 tarihli bu antlaşma, Türkiye'nin Almanya'dan hammadde karşılığı olarak sanayi ürünlerini ithal etme koşullarını içermektedir. Bu antlaşma Türk basınında olumlu bir gelişme olarak yer almıştır. *Cumhuriyet* Gazetesi yazarı Nadir Nadi'nin Almanya'yı övücü dille yazdığı yazıyı aktif tarafsızlık politikası izleyen Türkiye için tehlikeli bulan Başbakan Refik Saydam Nadir Nadi'ye teessüflerini iletmiştir.³⁴

²⁵ Selim Deringil, *Denge Oyunu İkinci dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 85-87.

²⁶ BCA.030.18.01.02/88.93.10.

²⁷ Uçarol, *age*, s. 632.

²⁸ Oran, *age*, s. 419.

²⁹ Ara verilen görüşmeler sırasında yapılanları Nadir Nadi şu şekilde ifade etmiştir: "*Stalin tutumumuzdan sinirlenmiş olmalı idi. Birkaç gün için gittiği Moskova'da Dışişleri Bakanımızı tam 23 gün bekletti. Molotof'la ve Rus Teknisyenleri ile yapılan görüşmeler bir türlü olumlu bir gelişmeye doğru yürütülemiyordu. Gazetelerde yer alan ajans haberleri ilk günler Saraçoğlu'nun falan falan kişilerle buluştuğunu konuşmaların iyimser bir havada geçtiğini bildirirken, sonraları durum değişti, haberler tavsamaya başladı. Saraçoğlu bir gün Lenin'in mezarına çelenk koyuyor, bir gün bilmem ne fabrikalarını geziyor. Dinamo Stadyumunda bir futbol maçı seyrettikten sonra, bakıyorsunuz akşam Bolşoy Tiyatrosunda opera dinlemeye gidiyordu...*" daha fazla bilgi için bkz. Nadir Nadi, *Perde Aralığından*, 2. Baskı, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 1965, s. 41.

³⁰ Barış Ertem, "Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri(1939-1947)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.3, S. 11, 2010, s. 254.

³¹ Bu hususlarla ilgili detaylı bilgi için bkz. Oran, *age*, s. 421.

³² Ertem, *age*, s. 255.

³³ BCA.CHP.030.01.42.248.6.

³⁴ Metintaş, Kayıran, *age*, s. 304.

28 Ekim 1940'da Almanya Fransa'ya, İtalya da Yunanistan'a saldırarak savaşı Balkanlar'a doğru genişletmişlerdir. Türkiye'nin imzaladığı Üçlü İttifak Antlaşması gereği Fransa'ya ve Yunanistan'a da yardım etmesi gerekirken, o günkü şartlarda Almanya ve İtalya'yı karşısına almak doğru görülmemiştir. Ayrıca, müttefikler de vaat ettikleri askeri malzemeleri Türkiye'ye vermemişlerdir. Bu arada İngiltere, Türkiye'nin de içinde bulunduğu bir Balkan paktı kurarak Almanya ve İtalya'ya karşı bir tampon oluşturmayı düşünmüştür. Fransa'nın erkenden savaş dışı kalması İngilizleri olumsuz yönde etkilemiştir. Almanya'nın Orta Avrupa'da önünün açık olması Sovyetleri tedirgin etmiş, bunu önleme adına onlar da Romanya'ya asker çıkarmışlardır. Bundan sonra da Almanya'ya karşı İngiliz-Sovyet yakınlaşması meydana gelmiştir. Yine İngiliz ve Fransız Büyükelçileri Numan Menemencioğlu ile görüştüktan sonra antlaşmaya bağlı olarak Türkiye'nin de savaşa girmesini istemişlerdir. Buna karşın Türkiye, tarafsız kalacağını ve herhangi bir devlete karşı bir durumda olmadan milli emniyet siyasetini devam ettireceğini bildirmiştir.³⁵ Bu arada savaş durumu nedeniyle, Türkiye'nin 6 ilinde sıkıyönetim ilan edilmiştir.³⁶

Almanya, Von Papen aracılığıyla Türkiye'nin nabzını ölçmeye çalışmıştır. Bu sebeple, Şükrü Saraçoğlu ile gizli görüşmeler yapılarak Türkiye'deki Alman aleyhtarlığından rahatsız olduğu, Türk-Sovyet gerginliğini bitirmede aracı olabileceği söylenmiş, Almanya'nın yeni düzenine karşı çıkmaması halinde Türkiye'ye her türlü güvenceyi verebileceği belirtilmiştir.³⁷ Buna bağlı olarak Alman Dışişleri Bakanı ise, Sovyetler ile görüşmeler devam ettiğinden Türkiye'yle bir antlaşma yapılmamasını veya garanti verilmemesini istemiş, daha sonra da görüşmeler kesilmiştir.³⁸ Sovyetler ile Almanlar arasındaki temaslar Sovyetlerin beklediği gibi gelişmemiştir. Bu sebeple Sovyetler Balkanlar ve Boğazlara yakınlaşma ümidiyle Bulgaristan'a yaklaşmaya çalışmıştır. Fakat Bulgaristan Almanya'nın kendisine verdiği desteklerden dolayı bunu reddetmiştir.³⁹

Bu arada Türkiye, sınır komşusu Bulgaristan ile de karşılıklı saldırmazlık antlaşması yapmıştır. Diğer taraftan Sovyetler de boş durmamış ve Türkiye'nin Almanya tarafına geçmemesi için kendileri ile ilgili olan çekincelerini gidermek istemişlerdir. Bu sebeple 24 Mart 1941'de Sovyet Rusya ve Türkiye arasında "Saldırmazlık Deklarasyonu" imzalanmıştır. Deklarasyonda yer alan ve 1925 yılındaki antlaşmada olduğu gibi; "bir tarafa saldırı olduğu takdirde diğerinin tarafsız kalması" maddesi, iki devleti de rahatlatmıştır.⁴⁰

Almanların Balkanlar'daki hareketlerinden Türkiye'nin endişe içinde olduğunu fark eden Hitler, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye bir mektup yollamıştır. Hitler, Almanya'nın Türkiye'ye karşı herhangi bir harekette bulunmayacağını ve toprak bütünlüğüne saygı duyduğunu iletmıştır. İsmet İnönü cevap olarak yazdığı mektupta, Türkiye'nin topraklarını korumak için kararlı tavrının iki tarafa karşı aynı olacağını ifade etmiştir.⁴¹ Bunun üzerine 17 Haziran günü Cumhurbaşkanı İsmet İnönü imzalı kararname yayınlanarak Dışişleri Bakanı İzmir Mebusu Şükrü Saraçoğlu'na Almanya ile antlaşma imzalaması için yetki verilmiştir.⁴² Böylece 18 Haziran 1941 yılında karşılıklı dostluk antlaşması imzalanmıştır.⁴³ Dışişleri Bakanı Saraçoğlu, yapılan bu antlaşma için: "Türk ve Alman Milletleri bu muahede ile yekdiğerine bir kere daha el uzatmış oluyorlar"⁴⁴ demiştir. Diğer yandan TBMM'de antlaşma ile ilgili yapılan konuşmalarda Saraçoğlu şunları kaydetmiştir:

"Hükümetinizin, bundan bir hafta evvel Almanya ile imzalamış olduğu dostluk muahedesi kabul ve tasdik edilmek için, bu gün yüksek huzurunuzda gelmiş bulunuyor. İki Devletin müstakbel münasebatını vazih, açık ve samimî hükümlerle tanzim eden ve bu münasebatın dostluk yolunda

³⁵ Ahmet İlyas, Orhan Turan, "İnönü Dönemi Türk Dış Politikası," *Erzurum Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi*, C.1, S. 1, 2012, s. 322-324.

³⁶ Sıkıyönetimin uygulanacağı iller; İstanbul, Kırklareli, Edirne, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli'dir. Sıkıyönetimin ilanı ile ilgili öncelikle Bakanlar Kurulu Kararnamesi çıkartılmış, ardından TBMM'de kabul edilmiştir. BCA.93.107.5.; TBMM Zabıt Ceridesi, 6.Dönem, 14.Cilt, 8.Birleşim, 25 Kasım 1940, s. 52.

³⁷ Gürbüz Arslan, *Şükrü Saraçoğlu'nun Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri(1886-1953)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Doktor Tezi, 2014, s. 126.

³⁸ Arslan, *age*, s. 126.

³⁹ Oran, *age*, s. 435.

⁴⁰ Metintaş, Kayıran, *agm*, s. 308-309.

⁴¹ Oran, *age*, s. 438-439.

⁴² BCA.030.18.01/95.51.10. belge için bkz. Ek 1.

⁴³ Von Papen'in antlaşma ile ilgili olarak Alman Dışişleri'ne çektiği telgraf için bkz. SSCB Dışişleri Bakanlığı, *Türkiye'deki Alman Politikası(1941-1943)(B)*, çev. Levent Konyar, Havas Yayınları, İstanbul, s. 25.

⁴⁴ Ayrıca bu antlaşma CHP grubunda da alkışlarla karşılanmıştır; daha fazla bilgi için bkz. *Yeni Sabah*, 19 Haziran 1941, s. 1.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA MÜTTEFİK KONFERANSLARI VE TÜRKİYE İÇİN ÖNEMİ

inkişaf edeceğini gösteren bu siyasî muahedenin mukaddemesinde ve diğer manalar yanında iki tarafın mevcut taahhütlerinin masun kaldığını gösteren sarih bir kayıt mevcuttur...⁴⁵

Yapılan bu antlaşmaya karşı Türkiye üzerindeki Müttefik baskısı artmıştır. Bu sıkıntılı dönem içerisinde, ABD Kongresi'nin 11 Mart'ta kabul ettiği "Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu"nun⁴⁶ kabul edilmesi ile 30 Kasım'da Türkiye'ye Amerikan yardımı tekrar başlamıştır. Yine bu dönemde Almanya ile de Ticaret antlaşması imzalanmıştır. Türkiye, oldukça etkin bir diplomasiyle hem Müttefik hem de Mihver Devletleri'nden yardımlar alarak kendi askeri ve ekonomik istikrarını korumayı başarmıştır.⁴⁷

22 Haziran 1941 günü Almanya'nın Sovyetlere karşı saldırısıyla savaş bu iki ülke arasında çıkmıştır. Molotov bunun savaş ilânı olduğunu anlayınca yapılanı "ahde vefasızlık" olarak nitelendirmiştir.⁴⁸ Bu gelişmeler, Türkiye'nin elini bir nebze olsun rahatlatmıştır. Boğazlar üzerinde ciddi emelleri olan ve tehlike arz eden bu iki devletin savaşa tutuşması, Türkiye açısından olumlu bir durum ortaya çıkartmıştır. Savaş devam ederken, Almanya Türkiye'nin de Mihver Devletleri safında savaşa katılması için Türkiye'deki "Turancı" gruplara destek vermeye çalışmıştır.⁴⁹ Bu arada Hugessen, Türkiye'nin ve Dışişleri Bakanı Saraçoğlu'nun Almanya ve Sovyetler arasındaki savaştan dolayı çok memnun olduğunu dile getirmiştir.⁵⁰ Şevket Süreyya Aydemir'in belirttiğine göre İngiltere Başbakanı Churchill, Almanya karşısında Sovyetlere her türlü yardımın yapılacağını beyan etmiştir. Bunu destekleyen bir hareket de ABD'den gelmiş ve aynı şekilde Sovyetlere yardım yapılacağı⁵¹ duyurulmuştur. Böylece Uzakdoğu'da Japonya ile de savaş olasılığı belirmeye başlamıştır.⁵² 10 Ağustos 1941 yılında da İngiltere ve ABD önemli bir adım atmışlar ve birlikte savaş sonrası düzen ile ilgili bilgiler veren "Atlantik Bildirisi" adlı sekiz maddelik bir belge hazırlamışlardır.⁵³

Savaş sürecinde yapılan antlaşmalar içerisinde savaş malzemeleri ile ilgili olanlar büyük bir önem taşımaktadır. Bu amaçla, Türkiye ile İngiltere arasında birçok adım atılmıştır. 20 Haziran 1941 yılında İngiltere, Türkiye için 4 denizaltı üretmiş⁵⁴ ve bu denizaltıların alınması için Türkiye'den askeri bir heyetin İngiltere'ye gideceği bildirilmiştir. Kasım ayında da donanmanın ihtiyacı için Türkiye'de bulunmayan askeri telsizlerin İngiltere'den satın alınması için bir kararname çıkartılmıştır.⁵⁵ 1942 yılı başlarında İngilizler, Türkiye'ye yapılacak askeri yardımlar ile ilgili olarak bir heyet göndermiştir. Bu heyet tarafından, Mersin Limanı ve Zonguldak'taki hava savunma tesisleri ile Kozlu Tüneli ve elektrik santralleri kontrol edilmiştir. Bunun dışında çıkarma yapılabilecek yerlerin tespiti yapılmıştır. İngiltere'nin bu şekilde biri Akdeniz biri de Karadeniz'de olmak üzere iki önemli noktayı seçmesi, Türkiye'nin coğrafi özelliklerinin savaş için ne kadar önemli bir nokta teşkil ettiğini göstermiştir.⁵⁶

ABD ve Japonya arasındaki çekişme 5 Ocak 1942 tarihinde, fiilen savaş noktasına gelince savaşın cephele de genişlemiştir.⁵⁷ Ayrıca, Almanya ve beraberindeki Mihver Devletleri'nin ABD'ye savaş açması Türkiye'de bir düş kırıklığına neden olmuştur. Papan'ın ifadelerine bakıldığında, Türkiye'nin Müttefikler ve Mihver devletleri arasında bir uzlaşma sağlanabileceğini düşünmesine rağmen, artık bu ümidinin ortadan kalktığı görülmüştür. Von Papan, Almanya, Rusya'da başarı kazandıktan sonra, Kafkaslardan Basra'ya inip petroleri ele geçirerek İngiltere'yi güçsüz hale getirirse, o zaman Türkiye'nin de Mihver güçlerinin yanında savaşa gireceğini söylemiştir. Bunun dışında kendisinin, Şükrü Saraçoğlu

⁴⁵ Konuşmaların devamındaki bilgiler için bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, 6.Dönem, 19.Cilt, 69.Birleşim, 25 Haziran 1941, s. 164-166; ayrıca antlaşmanın mecliste kabulü hakkında bkz. *İkdam*, 26 Haziran 1941, s. 1.

⁴⁶ Bu kanun ABD Başkanı'na Senato onayıyla, kendi savunmaları adına gerekli gördükleri ülkeler için her türlü askeri ve gıda yardımı yapılması yetkisi vermiştir. Bkz. Nuri Karakaş, "Amerikan "Ödünç Verme ve Kiralama" Yardımlarında Türkiye," *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.XXIV, S. 1, Temmuz 2009, s. 22; Oran, *age*, s. 411.

⁴⁷ Uçarol, *age*, s. 637-642.

⁴⁸ Gücüyener, *age*, s. 98.

⁴⁹ Önder, *age*, s. 156; Ayrıca Von Papan'ın Saraçoğlu ile görüşmesinde Türkiye'nin gerçek niyeti beklenmektedir. Saraçoğlu, Bolşevizm'in ortadan kaldırılmasının Türkiye'nin lehine olduğu yönünde açıklama yapar. Türkiye'deki gençlerin milliyetçi duygulara sahip olduğu ve hükümetin bunu dikkate aldığını belirtir; daha fazla bilgi için bkz. Önder, *age*, s. 178-184.

⁵⁰ Deringil, *age*, s. 146-148.

⁵¹ Yardımların Sovyetlere nasıl götürüleceği hakkında Yeni Sabah Gazetesinde çıkan makalede bir değerlendirme yapılmıştır. Bunun için bkz. Bahri Özdeniz, "Sovyet Rusya'ya Amerikan ve İngiliz Yardımı Hangi Yol Vasıtası ile Gelir? Rusya'nın Coğrafi Vaziyetini Tahlil," *Yeni Sabah*, 7 Temmuz 1941, s. 3.

⁵² Aydemir, *age*, s. 185-186.

⁵³ Antlaşma ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Oral Sander, *Siyasi Tarih(1918-1994)*, 5.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 1996, s. 146-147.

⁵⁴ BCA.030.10/62.419.1.

⁵⁵ BCA.54242/61.14810.

⁵⁶ Hüsnü Özlü, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'ye Gelen İngiliz Heyetleri ile Yapılan Görüşmeler ve İngiltere'den Alınan Askeri Yardımların Sonuçları," *Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi*, C.2, S. 2, 2013, s. 66.

⁵⁷ Deringil, *age*, s. 167.

ve Numan Menemencioğlu ile görüşmesinden çıkardığı sonuç, onların Sovyet Rusya'dan her türlü tehlikeyi bekledikleri şeklinde olmuştur.⁵⁸ Diğer taraftan krom satışı ile ilgili olarak Almanya ile ticari ilişkiler devam etmiştir. İngiltere, kromu 1939'dan imzalanan antlaşma ile Türkiye'den almaktadır. Almanya'nın da krom için Türkiye ile temaslarda bulunması stratejik bir önem arz etmiştir. Böylece, İngiltere ile Türkiye arasındaki antlaşmanın daha fazla uzamadan engellenmesi amaçlanmıştır.⁵⁹ Türkiye ise Almanya'dan savaş malzemesi istemiş ve istediğini almıştır. Ayrıca, kromu İngiltere ile arasındaki antlaşmadan dolayı Almanya'ya 1943'te verebileceğini söylemiştir. 1943 yılı itibarıyla Almanya'ya 90 bin, 1944 yılı ile birlikte 45 bin ton krom satılması kararlaştırılmıştır.⁶⁰ 1942 yılının yaz aylarında ise Almanya tarafından Türkiye'ye silah alımı konusunda 100 milyon marklık bir kredi verilmesi kararlaştırılmıştır.⁶¹

Başbakan Refik Saydam'ın ani bir kalp kriziyle vefat etmesinin ardından İçişleri Bakanı Ahmet Fikri Tüzer, geçici olarak onun görevini üstlenmiştir.⁶² 9 Temmuz 1942 günü İsmet İnönü, Şükrü Saraçoğlu'na hükümet kurma görevini vermiştir. Saraçoğlu da o gün İcra Vekilleri yani Bakanlar Kurulu listesini hazırlayarak Cumhurbaşkanı'na bildirmiş ve bu liste İnönü tarafından onaylanmıştır. Burada üzerinde durulması gereken nokta, Saraçoğlu'nun hem Başbakanlık hem de Dışişleri Bakanlığı görevlerini üzerine almış olmasıdır.⁶³ Başbakan Saraçoğlu TBMM'de bu durum üzerine yaptığı konuşmada şu ifadelerde bulunmuştur:

“Arkadaşlar, Aziz hâtırası önünde saygı ile eğildiğimiz Dr. Refik Saydam'ın vazife başında ölmesi üzerine teşkiline memur buyurulduğum Hükümeti Büyük Meclisin yüksek huzuruna getiriyorum. Yeni Hükümetiniz de evvelkiler gibi Cumhuriyet Halk Partisi programını hassasiyetle ve dikkatle tatbika çalışacaktır. Dünyanın her gün daha fenalaşan ve ufuklarında bir ümit ışığı belirmeyen karanlık manzarası içinde Türk milleti bütün ıstıraplarına rağmen en bahtiyar bir mevcudiyet olarak göze çarpıyor. Bu saadetin sırrı Büyük bir Şefin etrafında yaratılan birliktir. Görmekte olduğumuz dünya faciaları içinde milletlerin yıkılmalarına sebep olan tefrikalar, ihtilâflar Türk milletinin bütün faziletlerini nefsinde toplayan İsmet İnönü'nün yarattığı karşılıklı güven sayesinde (Alkışlar) bu memlekette yer bulmamıştır. İnönü Türk milletine, Türk milleti de İnönü'ye çok yaraşiyor...”⁶⁴

Bu sıralarda Almanya'nın Sovyet Rusya içlerindeki ilerleyişi devam etmektedir. Almanya, Kafkaslara girmeye başlamış bir yandan da Kırım'ı işgal etmiştir. Ayrıca Sovyet Rusya'nın önemli maden kaynaklarını da ele geçirmiştir. Sovyet Rusya, Alman saldırılarına geri çekilerek cevap vermiş ve Alman ordusunu savaş alanına çekmiştir. 22 Ağustos 1942 günü toplanmış halde bulunan Sovyet ve Alman orduları Stalingrad'da karşı karşıya gelmiş ve sonucunda Almanlar mağlup olmuştur. Bu durum Almanya'nın güç kaybetmesine neden olmuş ve geri çekilme başlamıştır.⁶⁵ Bu arada Türkiye'de Alman Büyükelçisi Franz Von Papen'e suikast girişiminin olması,⁶⁶ Sovyetlerin Türkiye'yi Almanya'ya karşı Müttefiklerin yanında savaşa sokma girişimi olarak görülmüştür.

3. Savaş Kazanmanın Anahtarları: Konferanslar Dönemi ve Türkiye

Savaşta Mihver Devletleri'nin etkinliklerini kaybetmesi ve Müttefiklerin kazanımlar elde etmeye başlaması üzerine savaş süreci ve sonrası adına planlamalar yapmak için bir dizi konferanslar düzenlenmiştir. Bu konferanslarda ortaya koyulan hedefler ve Türkiye'nin buradaki konumu büyük önem taşımıştır.

3.1. ABD- İngiltere Hedefleri Doğrultusunda Casablanca Konferansı

Müttefiklerin 1942 sonu ve 43 başlarında Kuzey Afrika ve Stalingrad'daki Müttefik zaferleri, Amerikan ve İngiliz hükümetleri için yeni birtakım sorunlar ortaya çıkarmıştır. Bu sorunlar arasında, yapılacak olan planlamalar ve siyasal durumlar yer almıştır.⁶⁷ Bunun dışında Müttefiklerin Türkiye'yi

⁵⁸ SSCB Dışişleri Bakanlığı, *age(B)*, s. 39-44.

⁵⁹ Gönlübol, *age*, s. 159.

⁶⁰ Daha fazla bilgi için bkz. Deringil, *age*, s. 157-160; Gönlübol, *age*, s. 159-160; Weisband, *age*, s. 121-129.

⁶¹ BCA.030.10/52.344.9 belge için bkz. Ek 2; ayrıca Deringil, *age*, s. 171.

⁶² Arslan, *agt*, s. 154.

⁶³ T.C. Resmi Gazete, S. 5154, 9 Temmuz 1942, s. 1.

⁶⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, 6.Dönem, 27.Cilt, 77.Birleşim, 5 Ağustos 1942, s. 21.

⁶⁵ Sander, *age*, s. 154-155.

⁶⁶ Cengiz Atlı, “Türkiye’de İkinci Dünya Savaşı Sırasında İngiliz ve Alman Büyükelçilerine Suikast Girişimi,” *International Journal of Social Science*, S. 28, 2014, s. 65.

⁶⁷ Weisband, *age*, s. 134.

savaşa sokma gayeleri belirgindir. İngiltere, Türkiye'yi savaşa sokarak bir taraftan Almanya'yı diğer taraftan da savaş sonrasında kendisine rakip olacak Sovyetleri engelleme gayesi gütmüştür.⁶⁸ Bu maksatlara uygun olarak İngiltere Başbakanı Churchill ve ABD Başkanı Roosevelt, 14 Ocak günü Casablanca kentinde toplanmışlardır. 24 Ocak tarihine kadar sürecek olan konferansta, ayrıca Fransız Generaller Charles De Gaulle ve Henri Giraud da bulunmuştur.⁶⁹ Sovyet lider Stalin de konferansa katılmak istemiş, ancak Alman ordularına karşı harekâtı yönettiği için katılamamıştır. Churchill ise, Stalin'in gelememesini sevinçle karşılamıştır. Bu onun ABD ile görüşlerini paylaşıp ortak bir zeminde buluşması için olanak sağlamıştır.⁷⁰ Bu konferanslar ilgili olarak *Cumhuriyet* gazetesinde 26 Ocak günü verilen başlıkta, Müttefiklerin Mihver Devletleri'ni etkisiz hale getirene kadar savaşın süreceği ifade edilmiştir.⁷¹ Bu başlığın doğruluğu ABD Başkanı Roosevelt'in konferans görüşmelerini "kayıtsız şartsız teslim konferansı" olarak nitelmesiyle kanıtlanmıştır.⁷² Toplantı kararları arasında; Sovyet Rusya'nın yükünü hafifletmek için Sicilya'ya çıkartma yapmak, Türkiye'nin de savaşa katılması için girişimleri hızlandırmak, Çin'e ortak destek sağlamak ve Mihver Devletlerinin teslim olmasına kadar savaşa devam etmek şeklinde hedefler bulunmaktadır.⁷³

Bu konferans ile ilgili olarak Feridun Cemal Erkin'in anılarından edinilen bilgiler arasında Churchill'in İnönü'ye bir yolladığı telgrafa da yer verilmektedir. Churchill'in söylemine bakıldığında: "Türkiye'yi modern silahlarla kuvvetlendirme yollarını araştırmak ve bu memleketin savunma gücü hakkındaki sorunları görüşmek üzere, kararlaştırılacak bir yerde, kabilse Cumhurbaşkanı, bu olmadığı takdirde Başbakan Saraçoğlu ile toplantı yapmayı telkin etmesi" görülmektedir. Bunun dışında Roosevelt de bir toplantı yapılmasına taraftar olmuştur.⁷⁴ Ayrıca, konferans sonrasında Churchill, Stalin'e bir mesaj göndermiş, ABD Başkanı Roosevelt ile aralarında Türkiye'ye mühimmat yardımı yapılması için Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'yle görüşme isteğinde bulduklarını ve olumlu yanıt aldıklarını belirtmiştir.⁷⁵

3.2. Müttefiklerle Anlaşma Zeminine Gelişin Adımı: Adana Konferansı

Casablanca Konferansı sonunda ABD Başkanı Roosevelt ve İngiltere Başbakanı Churchill'in Türkiye ile bir görüşme yapılması arzusu, Türkiye'ye 25 Ocak 1943'te gönderilen bir telgrafta belirtilmiştir. Buna karşın Cumhurbaşkanı İnönü ertesi gün telgrafa verdiği yanıtta görüşmeyi kabul ettiğini ifade etmiştir.⁷⁶ İngiltere Başbakanı Churchill, Türkiye'nin savaşa girişini hızlandırmak için bu ülkenin askeri teçhizat bakımından desteklenmesi gerektiğini bilmektedir. Bunu daha yakından görmek için de 30 Ocak 1943'te Türkiye'ye gelmiştir.⁷⁷ Nadir Nadi'nin belirttiğine göre Churchill'in Adana'ya gelişi, gizli bir şekilde gerçekleşmiştir.⁷⁸ İngiliz ve Türk temsilciler Adana'nın Yenice istasyonunda, Cumhurbaşkanı İnönü, Başbakan Saraçoğlu, Dışişleri Bakanı Menemencioğlu, İçişleri Bakanı Hilmi Uran, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak Paşa ve Feridun Cemal Erkin ile Churchill, Dış İlişkiler Müsteşarı Sir Alexander Cadogan, Genelkurmay Başkanı Sir Alana Brook ve cephe kumandanları olarak yer alıyorlardı. Saraçoğlu ve Menemencioğlu Churchill'i karşılamak için havaalanına gittiklerinde ondan şu sözleri duymuşlardır: "Türkiye'ye bir istekte bulunmak için değil, silah ve malzeme ihtiyaçlarınızı incelemek için geldim."⁷⁹

Ayrıca Churchill görüşmelerden önce İnönü'ye Türk Ordusu'nun silah eksikliğini gördüğünü belirtmiştir. Bu sebeple Türkiye'nin savaşa girmesi dâhilinde kendisine İngiltere-ABD ortaklığında 25 uçak filosu gönderebileceğini vaat etmiştir. Buna ek olarak, Türkiye'nin savaş sonrası düzeni görüşmek

⁶⁸ Önder, *age*, s. 223.

⁶⁹ Uçarol, *age*, s. 617.

⁷⁰ Weisband, *age*, s. 135.

⁷¹ Kılıç, *agt*, s. 133.

⁷² Uçarol, *age*, s. 617.

⁷³ Uçarol, *age*, s. 617.

⁷⁴ Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar I, 2. Baskı*, TTK Yayınları, 1987, s. 136.

⁷⁵ Bu mesajda Churchill şu ifadelerde bulunmuştur: "Başkan Roosevelt ile aramızda, Türk Başkanı'na gelecekteki muhtemel olaylara bakarak Türk Ordusuna daha iyi ve daha hızlı teçhizat verilmesini düzenlemek üzere kendisiyle bir buluşma önermem gerektiği konusunda anlaştık. Türk Başkanı verdiği cevapta, Türkiye'nin genel savunma güvenliğini artıracak bu planı içtenlikle karşılayarak, eğer ben de istersem, bu buluşmanın gerçekleşmesini takiben kamuya duyurulmasını arzu ettiğini belirtti..." daha fazlası için bkz. *SSCB Dışişleri Bakanlığı, age(A)*, s. 84.

⁷⁶ Cevdet Teke, "II. Dünya Savaşı'nda Adana Görüşmeleri ve Etkileri," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.9, S. 45, Ağustos 2016, s. 303.

⁷⁷ Uçarol, *age*, s. 643.

⁷⁸ Nadi, *age*, s. 173.

⁷⁹ Erkin, *age*, s. 137.

için yapılacak konferansta bulunmasını arzu ettiğini de ifade etmiştir.⁸⁰ Bunun için 1942 Birleşmiş Milletler Beyannamesi'nde de belirtildiği gibi Almanya'ya savaş açmanın konferans için zaruri olduğu maddesi hatırlatılmıştır. Konferansta görüşülenler arasında, Türk-Sovyet ilişkileri, Balkanlar'daki mevcut durum ve Türkiye'nin askeri yönden güçlendirilmesi adına atılacak olan adımlar yer almıştır.⁸¹ Bununla birlikte Churchill, İtalya'ya karşı yapılacak olan harekâtın ve Sovyetlerin kuzeyden, İngiltere ve ABD'nin de güneyden Türkiye üzerinden Almanya'yı kısıpaca almasının bir yıpratma sağlayarak, onu Romanya petrollerinden uzak tutacağını söylemiştir.⁸² İnönü bu görüşlere cevaben, Türk Ordusu'nun mevcut durumundan bahsetmiş, Sovyetlerden duyduğu çekinceleri yanında bulunan Başbakan Saraçoğlu vasıtasıyla aktarmıştır.⁸³ Churchill ise Sovyetlerin Türkiye'ye saldırması durumunda Birleşmiş Milletlerin gerekenleri yapacağını söylemiştir.⁸⁴ Aydemir'in aktardığına göre Başbakan Saraçoğlu Churchill'e karşı çıkarak şöyle demiştir: “*Avrupa komünistler ve İslavlarla doludur. Almanya yıkıldığı zaman, bütün yenilen memleketler bolşevikleştirilecektir.*” Yine buna ek olarak, Türkiye'nin İngiltere'ye vermiş olduğu askeri malzeme listesinin savaş sonuna kadar teslim edilmesinin mümkün bir tarafı yoktur.⁸⁵

Konferansın ikinci gününde ele alınan konular, askeri meselelere ilişkindir. 31 Ocak 1943 günü; Türkiye için bir yıllık yedek ikame ihtiyacı, İstanbul ve İzmir başta olarak Türkiye'nin hava sahasının güvenlik altına alınması, Türkiye'nin ihtiyacı olan kara birliklerinin temini, bağımsız bir hava filosunun sağlanması, İngiliz tanksavar ve uçaksavar birliği temini gibi konular müzakere edilmiştir. Türkiye'nin isteklerinin ise, cephe için silah sistemleri, motorlu araç temini, kömür, benzin ve lokomotif ile gemi ihtiyacı, uçak ve onun yedek malzemelerinin temini şeklinde olduğu görülmektedir.⁸⁶ Bu görüşme sonrası ortak bir anlaşma sağlanmıştır. Churchill, Türkiye'nin bir senelik savaş malzemesi ihtiyacı, saldırıya uğrayabilme ihtimali olan bölgelerin savunulması için bir uçak filosu, tank ve uçaksavar gönderileceği teminatını vermiştir.⁸⁷ Konferansın sonucuna bakıldığında, Türkiye'nin askeri bakımdan yetersizliği ve bunun için malzeme temini gerekliliği, son olarak da savaşa girme konusunda kararı Türkiye'nin kendisinin vermesi kararlaştırılmıştır.⁸⁸ Bununla birlikte Türkiye'ye gönderilmesi kararlaştırılan askeri malzemelerin yer aldığı metne “Adana Listesi” adı verilmiştir.⁸⁹

Diğer taraftan, konferans sırasındaki görüşmelerde aktarılan bilgilere bakıldığında, önemli noktalar dikkati çekmektedir. Liebmann'ın aktardığı bilgilerin ilki Churchill'e ait olmakla birlikte, bu bilgiler arasında Cumhurbaşkanı İnönü ile ilgili yine Churchill'in bir yorumu yer almaktadır. Kendisi şunları söylemiştir:

“Onu oldukça münasip bulurum ve biranda arkadaş olduk. Doğrusu O, tüm davranışlarında çok sıcak ve samimiydi. O ve bakanları İngiltere'nin zaferini dilediklerini defalarca tekrar ettiler. Onlara Türkiye'yi felakete sürükleyecek olan hiçbir koşul altında savaşa girmelerini dilemediğimi açıkça ifade ettim. Fakat bu koşullar elverişli olduğunda, Türkiye'nin çıkarlarına uygun davranışı sergileyeceğinden eminim.”

Yine Liebmann'ın yer verdiği bir başka nokta ise, görüşmeler sırasında bir İngiliz gözlemcinin Türk tarafını “tarif edilemez insanlar” olarak tanımlamasıdır. Ayrıca, karşılınmalarını da resmi bir görüşmeye gelmiş gibi değil sıcak ve samimi bir şekilde olduğunu da belirtmiştir. Bunun dışında şöyle bir not göze çarpmaktadır:

“...Cumhurbaşkanı⁹⁰ muazzam bir adam, beyaz saçlı ve oldukça sağır, ama dikkatli ve zeki bir adamdı. Türkler, onları uzun bir süre daha azim ve kuvvetle hareket ettirecek bir Mustafa Kemal'e sahip olmadıklarından zamanının gerisinde kalmışlardı ve yakalamaları hiç mümkün değildi. Ancak, inatçı ve sadıktılar ve de kolay korkmuyorlardı. Akıllıca düşündükleri vakit girişimde bulunacaklar. Fakat durumun kesin olduğuna inanana kadar da bunu yapmayacaklar.”⁹¹

⁸⁰ Teke, agm, s. 303-304.

⁸¹ Gönlübol, age, s. 165-166.

⁸² Osman Yalçın, “İkinci Dünya Savaşında İsmet İnönü ve Churchill Arasında Yapılan Adana Görüşmesi,” *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 47, 2011, s. 709-710.

⁸³ Oran, age, s. 452.

⁸⁴ Arslan, agt, s. 167.

⁸⁵ Aydemir, age, s. 254-256.

⁸⁶ Yalçın, agm, s. 711-712

⁸⁷ Oran, age, s. 452.

⁸⁸ Gönlübol, age, s.167.

⁸⁹ Weisband, age, s. 161.

⁹⁰ Bu bölümde notu alan kişi “President” tanımlaması yapmış ve İnönü'yü kastetmiştir.

⁹¹ George W. Liebmann, *Diplomacy Between The Wars Five Diplomats and Shaping of the Modern World*, New York Palgrave Macmillan, 2008, s. 204-207.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA MÜTTEFİK KONFERANSLARI VE TÜRKİYE İÇİN ÖNEMİ

Konferans sonucunda anlaşma sağlandıktan sonra, Churchill Türkiye'den olumlu düşüncelerle ayrılmıştır. Ayrıca fikir olarak da Türkiye'nin Müttefikler safına oldukça yaklaştığına kani olmuştur. Bu sebeple başarılı bir görüşme maratonu sürdürdüğüne inanmış⁹² ve Stalin'e konferans sonrasında gizli bir mesaj yollayarak şunları ifade etmiştir:

“30 Ocak'ta Adana'da bütün önemli Türklerle buluştum ve uzun, çok dostça konuşmalarımız oldu. Her ikimize de yakınlaşmakta epey mesafe katetmiş olduklarına kuşku yok ve Almanya'dan gelen haberler de onları aradaki koşulların kötü olduğuna inandırmış bulunmaktadır. İlk iş, şimdiye kadar çok az verebildiğimiz modern silahlarla onları donatmaktır. Tek yol durumundaki Toros demiryolundan yararlanabilmeleri için gerekli herşeyi vermek ve aynı zamanda Mısırdan'da ikmal taşımak için birkaç gemiyi ödünç vermek üzere anlaştım...”⁹³

Mesajla, Sovyetlerden Türkiye hakkında olumlu bir karşılık beklenmiştir. İngiliz gizli belgelerinde de bu konuya ilişkin Moskova'ya bilgiler verilmiştir. Bu belgeler içerisinde, Türkiye'nin Sovyet politikalarından şüphe duyulduğu açıklanmıştır. Ayrıca, Sovyet Hükümeti'nin Türkiye ve İngiltere'nin müttefikliğiyle ilgili anlaşmayı, olumsuz bir tavırla karşıladığı da görülmektedir. Belirtilen başka bir nokta da Molotov'un Berlin'deki diplomatik temasları ve Fransa'nın düşüşü sonrasında, Sovyetlerin Türkiye'ye karşı tutumlarının değişmiş olmasıdır. Buna karşın Türkiye, Sovyet Hükümeti ile her zaman temas içerisinde olmaya hazır olduğunu belirtmiştir.⁹⁴

Diğer taraftan İngiltere'nin Dışişleri Bakanı, Türkiye'nin tam bir özgürlük kararlılığında olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, Churchill'in Sovyet Hükümeti'ne karşı tam bir güven duyduğu noktada, Sovyet elçisine bilgilendirme yapılmıştır. Yine bunun Türkiye tarafından da onaylandığı ifade edilmiştir.⁹⁵ Bununla birlikte Churchill, Stalin'den aldığı cevap sonrası 9 Şubat'ta İnönü'ye bir mektup yollamış ve ilişkileri düzeltmede etkin rol oynayacağını söylerken Türkiye'nin de adım atmasını istemiştir.⁹⁶ Ayrıca Churchill, bunun önemli bir fırsat olduğuna içtenlikle inandığını açıklamıştır. Churchill burada Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında Mustafa Kemal'in başardığı gibi tekrar dostça ilişkiler geliştirmesini arzu ettiğini gizleyemediğini de belirtmiştir.⁹⁷ Saraçoğlu ise buna karşılık, Türkiye'nin Sovyetlerle olan ilişkilerini geliştirmede devam eden dostluk antlaşmasından feyz alınabileceğini ve bunun için de yapılacak görüşmelerin büyükelçiler aracılığıyla gerçekleşeceğini söylemiştir.⁹⁸

Bunun sonrasında 14 Şubat 1943 günü Menemencioğlu, Sovyet Büyükelçisi ile görüşerek Türkiye ile Sovyetler arasında iş birliği tesis edilmesini istemiştir. Bunu yaparken İngiltere ile yapılan Adana Konferansı hakkında da bilgiler vermiştir.⁹⁹ Stalin, Churchill ve Türkiye'nin öncülüğünde 12 Mart tarihinde Moskova Büyükelçisi Cevat Açıkalın, Sovyet Rusya Dışişleri Bakanı Molotov'a Adana Konferansı hakkında birtakım bilgiler vererek iş birliği ve dostluk sağlanması için Türkiye'nin hazır olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁰ Fakat burada Sovyet yetkililer, Türkiye'den gelen bu samimi teklifleri aynı şekilde yanıtlamamış, anlaşmadan kaçınmıştır. Bunun üzerine Türkiye'nin de Sovyetler konusundaki şüpheleri tekrar ortaya çıkmıştır. Molotov bu tür bir tavrın Türkiye'nin Almanya ile olan antlaşmalarından ve ona karşı tavır almamasından kaynaklandığını ifade etmiştir.¹⁰¹ Ağustos ayına kadar devam eden görüşmelerde Sovyetlerin telkinleri aynı şekilde devam etmiştir.¹⁰²

Türk basınından da görüşmelere ilişkin tepkiler gelmiştir. *Yeni Sabah* gazetesinde 3 Şubat günü yazar Hüseyin Cahit Yalçın: “İngiliz Başvekili memleketimize bazı ecnebi memleketlerde telkin edildiği gibi, Türk Politikasını değiştirmek veyahut Türk Diplomasisi üzerinde bir tazyik yapmak fikriyle gelmiş değildir”¹⁰³ demektedir. 4 Şubat'ta İtalyan basınında Churchill'in Türkiye'yi kandırmak için Adana'ya geldiğini ileri süren bir yazıya *Cumhuriyet* gazetesi tarafından ciddi bir yanıt verilmiştir:

⁹² Deringil, *age*, s. 191.

⁹³ Daha fazlası için bkz. *SSCB Dışişleri Bakanlığı, age(A)*, s. 85-87.

⁹⁴ FO/954/28B/273, “From Foreign Office To Moscow”, No:75.

⁹⁵ FO/954/28B/284, “From Angora To Foreign Office”, No:75.

⁹⁶ Bkz. Ek 3.

⁹⁷ Bkz. Ek 3.

⁹⁸ Arslan, *agt*, s. 168.

⁹⁹ Önder, *age*, s. 227.

¹⁰⁰ Oran, *age*, s. 454.

¹⁰¹ Oran, *age*, s. 454.

¹⁰² Kamuran Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Basın Yüksek Okulu Basımevi, Ankara 1983, s. 96.

¹⁰³ Deringil, *age*, s. 192.

“Türkiye ile İngiltere arasındaki tedafül ittifak muahedesi, bir tarafın değil karşılıklı iki tarafın davalar ile ilgilidir. İngiltere’ye ait menfaatler, imparatorluğun mahiyeti icabı, dünyanın dört yanına dağılmıştır; bizinkiler ise hudutlarımızın hemen çevresindedir. Bu itibarla, ne bizim İngiltere’yi aldatmamız, ne de İngiltere’nin bizi kandırması bahis mevzuu olmaz ve Başvekil Churchill bunu en iyi bilen insanlardan biridir. Binaenaleyh Adana görüşmelerinin hedefi, iki müttefik milletin müşterek menfaatlerinden öteye aşamaz ve aşmamıştır.”¹⁰⁴

Nadir Nadi ise konferans sonucu hakkında şu yorumu yapmıştır: “Batılı devletlerle İnönü arasında son derece ilgi çekici bir satranç oyunu idi bu.”¹⁰⁵ Yalçın’ın aktardığı bilgilerden hareketle İngiliz basınında *Daily Telegraph* “Türkiye’nin askeri ve ticari avantajlar sağlayacağını” yazarken, *Daily Mail* “Türkiye’ye yapılan ziyaret Casablancadan da önemlidir” ve *Manchester Guardian* ise “Türkiye’nin tarafsızlığı ve askeri yönden kuvvetlendirilmesi konusunda anlaşmıştır”¹⁰⁶ ifadelerine yer vermiştir.

Türkiye’de 28 Şubat 1943 tarihinde seçimler gerçekleştirilmiş ve Şükrü Saraçoğlu İzmir Milletvekili olmuştur. 8 Mart günü istifasını sunan Saracoğlu, İsmet İnönü tarafından tekrar hükümeti kurmakla görevlendirilirken, Numan Menemencioğlu da tekrar Dışişleri Bakanı olmuştur.¹⁰⁷ 17 Mart 1943 tarihinde Başbakan Şükrü Saraçoğlu dış ve iç politikaya ilişkin yapmış olduğu konuşma şöyledir:

“Tuttuğumuz yollar ve kurduğumuz esaslar sayesinde Atatürk’le başlayan ve her gün biraz daha kökleşen- rejimimizin insanî ve medeni gayeler için örnek olacağına inanıyoruz. Mamur bir Türk vatani, mesut bir Türk milleti, kuvvetli bir Türk Devleti; işte bizim hedefimiz bunlardır. (Alkışlar). Atatürk bizden bunları istedi, İnönü bizden, bunları istiyor. Biz de, hepimiz beraber ve canla başla bu yolda çalışmak kararındayız. Yapacağımız işlerin en başında Türk ordusunu daima hazır tutmak vazifesi vardır. Bunun için ordumuzdan, biraz sonra göreceğiniz veçhile, hiç bir şey esirgenmiyor. Çünkü sırası gelince bu kahraman ordunun vazifesini yapacağına’ bütün milletçe eminiz.”¹⁰⁸

Adana Listesi sonrasında ortaya çıkan askeri mühimmat konusunda görüşmeler yapmak üzere Nisan ayında İngiltere’nin Ortadoğu Başkomutanlığından bir heyet Ankara’ya gelmiştir. Heyet ile yapılan görüşmelerde sonuç alınmayınca İngiltere’nin Ortadoğu Başkomutanı Henry Maitland Wilson da heyet üyelerine katılmıştır.¹⁰⁹ Başbakan Saraçoğlu ve Wilson arasındaki görüşmelerde, Türkiye’den şu an olmasa bile daha sonra savaşa girerek Müttefiklere yardımcı olması istenmiştir.¹¹⁰ Bununla birlikte Hugessen de Saraçoğlu’na Türkiye için artık yolun ya savaşa girmek ya da savaş sonrası yalnız kalmak olarak ikiye ayrıldığını ve tercihin Türkiye’ye ait olduğunu belirtmiştir.¹¹¹ Burada Türkiye’nin politikasını Selim Deringil; Edward Weisband’ın “yokuşa sür”, kendisinin de “ayak sürme operasyonu” olarak nitelendirdiğini ifade etmiştir.¹¹² Adana Konferansı sonucunda İngilizlerden kiralanan üç vapurun ülkeye getirilmesi için masraflar Maliye Bakanlığı tarafından belirlenmiştir.¹¹³ Yine İngilizler tarafından kira ile verilen 5 geminin adları “Adana ve Ödemiş” olan ilk ikisine Süveyş’te Türk Bayrağı çekilmiş ve ülkeye getirilmiştir.¹¹⁴

Adana Konferansı sonrası Almanya’da olumlu bir siyasal hava belirmiştir. Mehmet Gönlübol’un aktardığına göre Dışişleri Bakanı Ribbentrop, Türkiye’nin savaş dışı durumunun güçlendirilmesinin gerekli olduğunu belirtmiş ve Mussolini’ye de Adana Konferansı sonrasında alınan kararların bağlayıcı olmadığı konusunda bilgi vermiştir.¹¹⁵ Türkiye’nin savaş dışı durumunu her türlü desteğe ve politikaya rağmen Müttefikler lehine değiştirmemesinin sebeplerinden biri de onlara güvenmemesidir. Fakat bundan sonraki süreçte, Almanya ve beraberindeki Mihver Devletleri’nin yenilgiye uğraması Türkiye üzerindeki Müttefik baskısını kuvvetlendirmiştir.¹¹⁶

¹⁰⁴ Kılıç, *agt*, s. 137.

¹⁰⁵ Nadi, *age*, s. 174.

¹⁰⁶ Yalçın, *agm*, s. 715.

¹⁰⁷ Kılıç, *agt*, s. 161.

¹⁰⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, 7. Dönem, 1. Cilt, 3. Birleşim, 17 Mart 1943, s. 22.

¹⁰⁹ Deringil, *age*, s. 194.

¹¹⁰ Gönlübol, *age*, s. 170.

¹¹¹ Gönlübol, *age*, s. 170.

¹¹² Deringil, *age*, s. 195.

¹¹³ BCA.030.10/169.177.20.1.

¹¹⁴ BCA.030.10/169.177.20.3.

¹¹⁵ Gönlübol, *age*, s. 169.

¹¹⁶ Gönlübol, *age*, s. 169.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA MÜTTEFİK KONFERANSLARI VE TÜRKİYE İÇİN ÖNEMİ

Savaşın Afrika'daki sonuçlarının belli olması üzerine Churchill ve Roosevelt 12-16 Mayıs 1943 tarihleri arasında tekrar Washington'da buluşmuştur. İki liderin öncelikleri arasında İtalya'yı saf dışı bırakma adına, Sicilya'ya asker çıkarma konusu gündeme gelmiştir. Bununla birlikte, Türkiye'nin savaşa katılması ve Almanya'nın en önemli yakıt ikmal merkezi olan Romanya'nın Türkiye'deki hava üsleri aracılığıyla Müttefikler tarafından vurulmasının önünün açılması da dikkat çekici bir husustur. Türkiye üzerindeki baskıyı daha da artırmanın Sovyet desteğiyle daha etkili olacağı ve bu arada İtalya'nın savaş dışı kalmasının da buna katkı sağlayacağı görüşü hâkim olmuştur.¹¹⁷ Saraçoğlu ise CHP'nin 6. Büyük Kurultayı'nda şu açıklamayı yapmıştır:

“... Balkanlar'a inmiş olan Alman Devleti bize elini uzattı. Bir dostluk, ademi tecavüz muahedesi imza ettik. Her iki tarafın samimi arzularından doğan bu muahede, hadiseler gösterdi ki, iki tarafın da hakiki ihtiyacına cevap veren bir muahededir. Samimi arzuların ve müttekabil ihtiyaçların yarattığı bu muahedeler her iki tarafa da fayda vermekte devam edecektir...”¹¹⁸

Bu arada Türkiye üzerindeki İngiliz baskısı devam etmiştir. İngiliz Dışişleri Bakanı Robert Anthony Eden bu amaçla Türkiye'ye gelerek Menemencioğlu ile bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmeden çıkarılan sonuç, Türkiye'nin savaşa dâhil olması yönündeki Müttefik istekleridir. Türkiye bunun üzerine tarafsız kalacağını söylemiş ve de ordusunun yetersiz durumda olduğunu belirtmiştir.¹¹⁹ Diğer taraftan Müttefik Devletler, Washington'da belirledikleri İtalya'yı saf dışı bırakma planlarını 10 Temmuz 1943'te Sicilya'ya çıkartma yaparak gerçekleştirmişlerdir. 24 Temmuz günü faşist İtalya'nın lideri Mussolini tüm gücünü kaybederek devrilmiştir.¹²⁰

3.3. Quebec Konferansı

11-24 Ağustos 1943 tarihleri arasında yapılan konferansa Churchill, Roosevelt ve beraberlerindeki heyetler katılmıştır. Konferansta ilk önce Türkiye'nin durumunun masaya yatırıldığı görülmektedir. Bu konuda Türkiye'nin savaş dışı durumunun devamına karar verilmiştir. Bunun sebebi Türkiye'nin askeri gücünü arttırdıktan sonra savaşa katılacak olmasıdır.¹²¹ Ayrıca, İngiltere'nin savaştaki ikinci cephenin Balkanlar'da oluşturulma fikrinin kabul edilmemesi üzerine bu cephenin Normandiya'da açılması kararlaştırılmıştır.¹²² Buna ek olarak başka bir müzakere konusuna bakıldığında, Almanya'nın tamamen silahtan arındırılmasının ve Müttefiklerin denetimi altına alınmasının kabul edildiği görülmektedir.¹²³ Mehmet Gönlübol 'un belirttiğine göre konferansta Türkiye'nin Almanlara yaptığı krom sevkiyatının durdurulması ve boğazlardan Alman gemilerinin geçişinin engellenmesi yolunda istekler ortaya çıkmıştır.¹²⁴ Konferansın ertesi günü olan 25 Ağustos'ta Türk Başbakanı Saraçoğlu, *New York Times*'a verdiği demeçte, Türkiye'nin savaş dışı durumunda bir değişiklik olmadığını, fakat bunun aktif tarafsızlık çerçevesinde Müttefiklere yakınlık şeklinde değerlendirilebileceğini belirtmiştir.¹²⁵

Türk basınının Konferansla ilgili olarak birtakım görüşler bildirdiği görülmektedir. Bunlara bakıldığında, *Cumhuriyet* gazetesinin 11 Ağustos 1943 gününde konferans için “Anglo-Amerikan Konferansı” tanımlaması yapması, Necmettin Sadak'ın, Türkiye'nin savaş dışı konumunun İngiltere'ye İran, Irak ve Suriye gibi ülkeleri işgal etme konusunda fırsat yaratması ve Sovyetlerin de Kafkasya'yı savunabildiğini belirtmesi önemli bir nokta olarak gözükmektedir. Moskova Radyosu ve basında çıkan Türkiye'nin savaş dışı durumunun Almanya'ya yaradığı konusunda çıkan haberlere ise Türk basını tepki göstermiştir. Nadir Nadi konuyla ilgili olarak: “*Şu halde o muhabir, ya kendi başına sakat düşünen bir adamdı yahut da yazısı bir yanlışlığa kurban gitmişti... Türkiye'de hiçbir millete olmadığı gibi Sovyet Rusya'ya karşı da kötü niyet besleyen tek şahıs yoktur. Komşularımızı da kendimiz gibi bilmek bizim için ancak bir zevktir.*”¹²⁶ değerlendirmesinde bulunmuştur.

Konferans sonrasında Türkiye'nin savaşa katılması için Churchill son kozunu oynamaya karar vermiştir. Bu maksatla Rodos'a yapılan çıkarma başarılı olmamış ve Almanlar Rodos'u ele geçirmiştir.

¹¹⁷ Oran, *age*, s. 454; Gönlübol, *age*, s. 170.

¹¹⁸ Gönlübol, *age*, s. 170.

¹¹⁹ İlyas, Turan, *agm*, s. 330.

¹²⁰ Uçarol, *age*, s. 449.

¹²¹ Gönlübol, *age*, s. 171.

¹²² Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 11.Baskı*, Alkım Yayınevi, İstanbul 1996, s. 391.

¹²³ Uçarol, *age*, s. 451.

¹²⁴ Gönlübol, *age*, s. 171.

¹²⁵ Arslan, *agt*, s. 171.

¹²⁶ Kılıç, *agt*, s. 141.

Alınan bu yenilgi, Türkiye'yi savaşa sokma konusunda Churchill'in attığı adımların da sonunu getirmeye başlamıştır.¹²⁷

3.4. Dışişleri Bakanları(Moskova) Konferansı

Moskova'da toplantıya katılan İngiltere Dışişleri Bakanı Eden, ABD Dışişleri Bakanı Cordell Hull Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov ve Çin Dışişleri Bakanı Fu Ping Chang savaşta son durumu müzakere ederek yeni planlamalar yapılmasını görüşmüşlerdir. Konferans 19 Ekim 1943 tarihinde başlamış ve 30 Ekim'e kadar devam etmiştir.¹²⁸

Konferansta Sovyetler, Müttefiklerden yardımları arttırmalarını istemişlerdir. Bunun dışında, savaşın kısaltılması için İsveç havaalanlarının kullanılması, Türkiye'nin savaşa çekilmesi¹²⁹ ve ikinci cephenin en kısa sürede açılması ile birlikte, ortak bir mutabakat sağlanması, nüfuz alanlarının paylaşılması ve savaş suçularının cezalandırılması konferansın diğer konularını teşkil etmiştir.¹³⁰

Türk basınında Konferans ile ilgili temkinli bir bakış açısı ortaya konulmuştur. 21 Ekim 1943 tarihinde *Ulus* gazetesinde Falih Rıfkı Atay şu şekilde yazmıştır: “Rusya Müttefikler gibi devamlı bir barışın hakiki ve tesirli şartını bir tutmakta olduğunu her fırsatta söylemiştir. Rus Politikası genişlemeci ve fetihçi bir politika olarak belirlenmiş değildir, hatta Almanya ile bazı anlaşmalarda sınırlarına doğru taşan büyük Cermenliğe karşı müdafaa tedbirleri olmak mahiyetindedir...”¹³¹ Diğer taraftan Nadir Nadi'nin tepkisi ise “Moskova İçtimaları” başlıklı makalesinde: “...Moskova Konferansının hiçbir müspet neticeye varmadan, Almanya'nın beklediği gibi bir fiyasko ile yahut da bazılarının ileri sürdüğü gibi, Avrupa'nın Sovyet Rusyaya satılması suretiyle sona ereceğine inanmak güçtür. Üç devletin Moskova'da anlaşmaması, teker teker her birinin aleyhindedir.”¹³² Nadir Nadi bir başka yorumunda ise Türkiye'nin aktif tarafsızlığını ya da savaşa girmemesini, açık sözlü olmasına bağlamıştır.¹³³

Konferans sonucunda belirlenen müzakere noktalarının Türkiye'ye bildirilmesi için İngiliz Dışişleri Bakanı Eden Türk Dışişleri Bakanı Menemencioğlu'nu Kahire'de¹³⁴ bir görüşme yapmaya davet etmiştir. Kahire'ye gidecek olan Menemencioğlu ve beraberindeki heyet için bütçe ayrılması ve bazı ihtiyaçlarının karşılanması için kararname çıkartılmıştır.¹³⁵ Diğer yandan görüşmeler 5 Kasım'da başlamış ve ilk müzakerelerde Eden Türkiye'nin Mihver devletlerine 1 ay içinde savaş ilan etmelerini beklediklerini ifade etmiştir.¹³⁶ Bunun dışında Türkiye'den havaalanı tahsisini de istemiş ve Türkiye'nin savaşa katılmaması halinde yapılan yardımların kesileceğini bildirmiştir. Bu talepler Türkiye tarafından reddedilmiş ve Saraçoğlu'nun yorumu ise bunun “havaalanı veya üslerin tahsisi savaşa girmek” anlamına geleceği şeklinde olmuştur.¹³⁷

3.5. Tahran Konferansı

Konferans Tahran kentinde Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkilerin daha soğuk olduğu bir dönemde savaşın gidişatını görüşmek üzere toplanmıştır. Konferans; Stalin, Churchill ve Roosevelt'in katılımıyla gerçekleşmiştir.¹³⁸ Konferansın ana gündem maddesi, Türkiye'nin savaşa girmesi olmuştur. Bunun doğal sebebi de Churchill'in Almanya'yı saf dışı bırakmak amacıyla Balkanlar'a yapılacak harekât için Türkiye'nin kendilerine gerekli olduğu konusundaki görüşleridir.¹³⁹ Konferans'ta ortaya çıkan başka bir görüş de, Türkiye'nin toprakları ve boğazları için güvenliğin dikkate alınmayacağı ve yardımın da kesilecek olmasıdır. ABD'nin görüşleri ise Türkiye'ye yardım yapılması halinde ikinci cephenin açılmasının gecikeceği yönünde olmuştur. Konferans içinde bazı karşıt görüşler meydana çıkmıştır. Bu da, Stalin'in Batı devletleri için Balkanlar'da bulunmalarını gerektiği görüşü ile Churchill'in Sovyetler'in Balkanlar'a yayılmasının engellenmesi görüşü olmuştur. Ayrıca Stalin yayılma alanından Batılıları uzaklaştırmak için İngiltere'nin Türkiye'ye yapacağı yardımları engellemek noktasında görüş

¹²⁷ Weisband, *age*, s. 195.

¹²⁸ Uçarol, *age*, s. 451.

¹²⁹ Türkiye'den talep edilecek olan durumlar için bkz. Gönlübol, *age*, s. 173; Weisband, *age*, s. 202-212.

¹³⁰ Armaoğlu, *age*, s. 392.

¹³¹ Deringil, *age*, s. 208.

¹³² Kılıç, *agt*, s. 143.

¹³³ Kılıç, *agt*, s. 143.

¹³⁴ Eden ve Menemencioğlu arasındaki görüşmeler 5-6 Kasım 1943 tarihinde gerçekleşmiş ve Birinci Kahire Konferansı olarak adlandırılmıştır. Daha detaylı bilgiler için bkz. Oran, *age*, s. 458-460.

¹³⁵ BCA.030.18.1.2/104.3.38.

¹³⁶ Menemencioğlu'nun beyanı ile ilgili olarak bkz. Deringil, *age*, s. 209.

¹³⁷ Gönlübol, *age*, s. 173-174; daha fazlası için bkz. Weisband, *age*, s. 213-234.

¹³⁸ Armaoğlu, *age*, s. 393.

¹³⁹ Arslan, *agt*, s. 174.

beyan etmiştir. Bu sebeple yardımların Fransa tarafından yapılacak çıkartma noktasında toplanması gerektiğini de söylemiştir.¹⁴⁰

28 Kasım ve 1 Aralık 1943 tarihleri arasında devam eden bu konferansta, Polonya sınırının belirlenmesi, Müttefik zaferine kadar savaşa devam edilmesi ve savaş sonrasında uluslararası bir barış örgütünün kurulması gibi başka kararlar da alınmıştır. Yine buna ek olarak Türk Boğazlarının durumunun yani Montreaux'nun değiştirilmesi hakkında bir görüşün ortaya çıktığı görülmektedir.¹⁴¹ Bunun dışında Churchill, Stalin'e Türkiye'nin askeri durumunun yetersizliği konusunda bilgiler vermiştir. Churchill'in, Molotov tarafından kendisine karşı Türkiye'nin savaşa girmemesi durumunda Boğazların durumunun değiştirilmesi için destek verip vermeyeceğine ilişkin soruya olumlu yanıt verdiği görülmektedir.¹⁴² Ancak bu, daha önce söylediği Türkiye'nin egemenlik haklarına saygılı olduğu noktasındaki görüşleriyle çelişmektedir.¹⁴³ Churchill'in Molotov'a destek vermesinin altında yatan sebep ise Ege Adaları'nın Almanya'dan geri alınması noktasındaki isteği olmuştur. Konferans sırasında İngiltere, ABD ve Sovyetlerden görüş olarak farklı noktaya gelmiştir.¹⁴⁴

Türk basınının konferansa ilişkin tepkilerine bakıldığında ise Murat Kılıç Nadir Nadi'nin görüşlerini şu şekilde aktarmıştır: “*Ortaya bir takım sulh şayiaları çıkararak sonradan Almanların bunlara buna yanaşmadığını ilan ederek, Müttefikler, düşmanına karşı güttükleri şiddet harbinde kendilerini mazur göstermek istiyorlardı.*”¹⁴⁵ Yine Murat Kılıç Ömer Doğrul'un Nadir Nadi'ye göre farklı düşünmekte olduğunu şu ifadelerinden vurgulamaktadır: “*Mareşalin anladıklarının manası gayet açıktır. Müttefikler, harp kazanıldıktan sonra Avrupa'da büyük ve kudretli devlet olarak yalnız Rusyanın kalacağını görüyorlar...*”¹⁴⁶

Konferansın sonucu olarak Türkiye'nin savaşa dâhil edilmesi için tekrar müracaat edilmesi ve bu konu ile ilgili olarak Müttefiklerin organize edeceği ve Kahire'de toplanılması amaçlanan konferansa Cumhurbaşkanı İnönü'nün de katılımının istenmesi kararlaştırılmıştır.¹⁴⁷

3.6. Kahire Konferansı

Tahran Konferansı'nda Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Kahire'ye çağırılması kararlaştırılmıştı. İsmet İnönü kendisine gelen davete verdiği cevapta, “*konferansa eşitler arasında meydana gelen bir konferans olması*” isteğini iletmıştır. Buna karşılık Müttefik grubu İnönü'nün isteğini kabul etmiş ve toplantının “*eşitler arasında özgür tartışma*” şeklinde olacağını söylemişlerdir.¹⁴⁸ Yine Kahire Konferansı için hareket etmeden önce İnönü, CHP'nin¹⁴⁹ meclis grubu ve Bakanlar Kurulu'ndan da istediği desteği elde etmiştir.¹⁵⁰

Konferans 4-6 Aralık 1943 tarihinde Kahire'de Churchill, Roosevelt ve İnönü'nün katılımıyla başlamıştır.¹⁵¹ Konferans görüşmeleri başlamasına yakın İngiliz Genelkurmay'ından Türkiye'ye Şubat 1944'te savaşa girmesinin uygun olacağını belirten bir açıklama yapılmıştır.¹⁵² Görüşmelerde ilk sözü ABD Başkanı Roosevelt almıştır. Roosevelt, Türkiye'nin 35 Birleşmiş Milletler İttifakı üyesi devlet gibi Almanya'ya karşı savaşının sadece savaş için değil, savaş sonrası barış düzeninde de etkin bir rol oynaması için önemli olduğunu ifade etmiştir. Churchill ise, Almanya'nın geri çekilmesiyle artık Türkiye için ortada bir sorun kalmayacağı, Sovyetlere ilişkin çekincelerin de Türkiye'nin savaşa girmesi ile birlikte dost iki ülke olarak ortadan kalkacağına işaret etmiştir.¹⁵³ Tam tersi bir hareket benimsendiği takdirde ise Türkiye'nin yalnızlığa itileceğini söylemiştir.¹⁵⁴

¹⁴⁰ Gönübol, *age*, s. 176.

¹⁴¹ Uçarol, *age*, s. 452.

¹⁴² Deringil, *age*, s. 218.

¹⁴³ Deringil, *age*, s. 218.

¹⁴⁴ Sibel Kavuncu, *Türkiye-İngiltere İlişkileri 1939-1946*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2001, s. 73.

¹⁴⁵ Kılıç, *agt*, s. 146.

¹⁴⁶ Kılıç, *agt*, s. 147.

¹⁴⁷ Kavuncu, *agt*, s. 73.

¹⁴⁸ Kılıç, *agt*, s. 147.

¹⁴⁹ Parti içerisinde İnönü'nün Kahire'ye gitmesi konusunda olumsuz bir durum ortaya çıkmıştır. Bkz. Oran, *age*, s. 462.

¹⁵⁰ Deringil, *age*, s. 220.

¹⁵¹ Sina Akşin, *Kısa 20. Yüzyıl Tarihi, 2. Basım*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 256.

¹⁵² Gönübol, *age*, s. 176.

¹⁵³ Arslan, *agt*, s. 175.

¹⁵⁴ Arslan, *agt*, s. 175.

Churchill yine buna binaen 15 Şubat 1944'te İngiliz ve Amerikan uçaklarının Türkiye'ye gelmesinin kararlaştırıldığını ve bunun için hareket serbestisi verilmesini istemiş, kabul edilmediği takdirde yine Türkiye'nin yalnız kalacağını ve ilişkilerin dondurulacağını belirtmiştir.¹⁵⁵ İnönü ise tüm bu gelişmelere karşılık Türkiye'nin askeri durumunu Müttefiklerin karşısına stratejik bir hamle olarak çıkarmıştır. Balkanlar'daki Bulgar-Alman ittifakını öne çıkarıp silah isteğinde bulunurken ortak bir harekâtın da yapılması gerektiğini belirtmiştir. Bunun sebebi ise, Almanların Türkiye'nin önemli noktalarını bombalaması ve işgale girişmesi ihtimali olarak belirtilmiştir.¹⁵⁶ İnönü burada daha önce Mudanya ve Lozan'da olduğu gibi taktiklerini kullanmış ve başarılı çıkmıştır. Çünkü İngiliz ve Amerikan heyetini birbirine karşı duruma getirmiştir. Bu durum Roosevelt tarafından İnönü ile yapılan görüşmelerde Türkiye'ye yapılan askeri yardımın yetersiz olduğunu kabul etmesi şeklinde ortaya çıkmıştır. Yine bu görüşmeler sırasında İnönü, Churchill'in tarih belirleme isteklerine karşı çıkmış ve bu durum da Roosevelt tarafından olumlu karşılanmıştır. İnönü yine iyi düşünülmüş diplomatik bir hamle ile Churchill'in Adana'da verdiği sözleri yerine getirmediğini Roosevelt'e şahsen ifade etmiş ve Türkiye'nin elini güçlendirmeye çalışmıştır.¹⁵⁷

Konferansın sonucuna gelindiğinde Türkiye prensipte savaşa girmeyi kabul etmiş, yeterli silah yardımının yapılmasını ve bu işin Adana Konferansı'nı izleyen süreçteki gibi olmamasını talep etmiştir.¹⁵⁸

Konferanstaki görüşmelere bakıldığında Türkiye'nin savaşı dışı durumundan rahatsız olan kişinin Churchill olduğu açıkça görülmektedir. Bu durumun, Almanya'ya karşı güç kazanan Sovyetlerin Balkanlara girip yerleşmesinin önlenmesi için Müttefiklerin yani İngiltere ve ABD'nin Türkiye üzerinden Balkanlar'a ilk giren taraf olmasını istemesinden kaynaklandığı anlaşılmıştır. Stalin görüşmelere şahsen katılmamasına rağmen Türkiye'nin savaşa girmesi ve Almanya'nın güç kaybetmesini üst seviyeye çıkartma isteğini belirtmiştir.¹⁵⁹ Konferansın bitiminde yayımlanan ortak bildiriye¹⁶⁰, Türkiye ve Müttefikler arasındaki görüşmelerin çok faydalı geçtiği ve gelecek için bunun önemli bir adım olduğu belirtilmiştir. Saraçoğlu Hükümeti yaptığı değerlendirme sonucunda Türk hava alanlarının kullanıma açılmasının savaşa girmek demek olacağı düşüncesiyle bunu kabul etmemiştir.¹⁶¹ Konferans sonrası değerlendirmelere bakıldığında Nadir Nadi'nin yorumu Türkiye'nin durumunu çok iyi özetlemektedir: "*Kahire'deki üç günlük satranç partisi sonunda İnönü, yine şahı kaptırmadan yurda döndü.*"¹⁶²

Ocak 1944 yılında İngiliz askeri heyeti, Francis John Linnel başkanlığında Türkiye'ye gelmiştir. Bunun sebebi de Türkiye ile yapılacak olan silah yardımlarının görüşülmesidir. İngilizler, Türkiye'nin taleplerini çok ağır bulunca, İngiliz askeri heyeti Churchill'den gelen direktif sonrası 3 Şubat'ta Türkiye'den ayrılmıştır. 2 Mart 1944 yılında İngiltere, 1 Nisan'da ABD, Türkiye'ye olan silah ve malzeme yardımını durdurmuşlardır.¹⁶³

Yine bu dönemde, Türkiye'nin Almanya'ya yapmış olduğu krom ve diğer önem arz eden sanayi hammaddeleri ihracatının İngiltere ve Amerika tarafından sona erdirilmesinde önemli bir durum ortaya çıkmıştır. Bu duruma ilişkin olarak, Amerikan Büyükelçisi Laurence Steinhard ve İngiliz Büyükelçisi Hugessen Türk Hükümeti'ne bir nota vererek, Almanya ile hammadde ihracatının devam etmesi halinde ambargo uygulanacağını belirtmişlerdir.¹⁶⁴ Buna karşılık Türkiye'nin tarafsız bir ülke konumunda olmadığı kabul edilerek, krom ihracatının öncelikle 4200 tona düşürülmesi ve sonrasında tamamen sonlandırılması istenmiştir.¹⁶⁵ Diğer taraftan bakır, demir, çelik, nebati yağ, pamuk, keten ve afyon gibi maddeler konusunda da İngiltere ve Amerika'nın görüşü yukarıdaki gibidir. Türkiye bu duruma karşılık dış politikasına uygun hareket etmek amacıyla malzemelerin ihracatını 21 Nisan 1944'te durdurmuştur.¹⁶⁶

Bu arada 1944 Haziran başlangıcında Alman gemilerinin Türk Boğazlarından geçme durumu İngiltere ile diplomatik soruna neden olmuştur. Von Papen'in Menemencioğlu'na güvence vermesi bu gemilerin silahsız olduğunu düşündürse de, sonrasında yapılan aramalar neticesinde silah ve

¹⁵⁵ Oran, *age*, s. 464.

¹⁵⁶ Gönlübol, *age*, s. 177.

¹⁵⁷ Deringil, *age*, s. 223.

¹⁵⁸ Akşin, *age*, s. 256.

¹⁵⁹ Sander, *age*, s. 174.

¹⁶⁰ Bildiri için bkz. Gönlübol, *age*, s. 178.

¹⁶¹ Arslan, *agt*, s. 176.

¹⁶² Nadi, *age*, s. 174.

¹⁶³ Akşin, *age*, s. 256.

¹⁶⁴ Arslan, *agt*, s. 181.

¹⁶⁵ Oran, *age*, s. 465-466.

¹⁶⁶ BCA.030.10/163.140.18; Oran, *age*, s. 466.

mühimmatlara rastlanmış, gemilerin Karadeniz'e geçişine izin verilmemiştir.¹⁶⁷ Ancak böyle bir adım atılmasına rağmen, İngiltere ile ilişkilerde soğuk rüzgârlar esmeye başlamıştır, 15 Haziran 1944 tarihinde ise bu durumların yarattığı olumsuz etki ve Müttefiklerin baskısı ile Dışişleri Bakanı Menemencioğlu istifa etmek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine Başbakan Saraçoğlu Dışişleri Bakanlığını da yürütmüştür.¹⁶⁸

30 Haziran 1944 yılında İngiliz Büyükelçisi Hugessen Saraçoğlu'na Almanya ile ilişkilerin kesilmesi gerektiğini belirtmiştir. 1 Temmuz tarihinde ABD Büyükelçisi Hugessen'i destekleyici bir tavır takınmıştır.¹⁶⁹ Bununla birlikte 3 Temmuz'da Saraçoğlu iki büyükelçiyle görüşme yaparak Ödünç Verme ve Kiralama yasasından yararlanma isteği ve güvence verilmesini ifade etmiştir. Türkiye'nin bu istekleri, Londra'dan olumlu tepki almış, Hugessen vasıtasıyla Saraçoğlu'na aktarılmıştır.¹⁷⁰ Böylece Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerini kesmesinde bir sorun kalmamıştır. TBMM'de 2 Ağustos günü yapılan olağanüstü görüşmelerde 411 kabul oyu ile Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerini kesmesi onaylanmıştır.¹⁷¹ Başbakan Şükrü Saraçoğlu ise bu karar üzerine şöyle konuşmuştur: “Arkadaşlar, *alacağınız bu karar bir harp kararı değildir. Bunun bir harp kararına münkalip olması veya olmaması karşı tarafın alacağı karara bağlıdır. Türkiye Cumhuriyetinin mukadderatını elinde tutan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin alacağı bu karar muhakkak ki tarihi ve büyük bir karar olacak ülkenin hayrına ve selametine yarayacaktır...*”¹⁷²

Diğer taraftan savaş, Sovyetlerin üstünlüğü ele aldığı bir döneme girmiştir. Bununla bağlantılı olarak Almanya'nın yenilgisini sağlamak adına 6 Haziran 1944'te Normandiya'da çıkartma yapılmış, böylece, müttefikler hedefledikleri başarıya doğru büyük bir adım atmışlardır.¹⁷³

3.7. Dumbarton Oaks ve Yalta Konferansı

Müttefik Devletler 21 Ağustos 1944 ve 7 Ekim 1944 arasında Dumbarton Oaks'ta çeşitli görüşmelerde bulunmuşlar ve bunu iki aşamada gerçekleştirmişlerdir. İlkinde ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği, ikincisinde ise ABD, İngiltere ve Çin yer almışlardır. Konferansta Milletler Cemiyeti'nin etkinliğinin artık ortadan kalktığı belirtilip, bunun yerine oluşturulacak yeni örgütün bir başka deyişle Birleşmiş Milletler'in gerekliliği üzerinde görüşler ileri sürülmüştür. Ayrıca örgütün kurucu yasası da tartışılmıştır. Bu örgütün Güvenlik Konseyi'nde büyük devletlerin üstün ve etkin bir şekilde yer alması görüşü de kabul edilmiştir.¹⁷⁴

Yalta Konferansı öncesinde önemli olaylar meydana gelmiştir. Sovyetlerin Bulgaristan'a savaş ilanı¹⁷⁵ ve ABD'nin isteği üzerine Türkiye'nin de 6 Ocak günü Japonya'ya savaş ilan etmesi¹⁷⁶ bunlar arasında sayılabilir. Türkiye'nin Japonya'ya savaş ilanı ile ilgili görüşmelerde Almanya ile ilişkilerin kesilmesi sonrası Dışişleri Bakanı¹⁷⁷ olan Hasan Saka, Japonya ile diplomatik ilişkilerin kesilmesi hakkındaki görüşmelerde şu şekilde beyanat vermiştir:

“...Sayın arkadaşlar, *Bundan evvel Almanya ile münasebetlerimizi kesmek hususunda almış olduğumuz. tarihî kararlar mantıkan çerçevelenen ve veçhesi tamamen malûmunuz olan ana siyasetimize ve ittifakımıza uygun bulunan bu kararı almakla, her zamanki ve her mühim işimizdeki isabetli kararlarınızda olduğu gibi bir kere daha memleketimizin yüksek menfaatlerine uygun bir karar vermiş olacağınıza kani bulunuyoruz. Takdir Yüksek Heyetinizindir. Mâruzâtım bundan ibarettir (Muvafık sesleri). Yalnız şunu da ilâve edeyim ki, tabii siyasi münasebetlerimizin kesilmesi durumunun harp haline çevrilmesi, ilgili tarafın alacağı karara ve hattı harekete bağlıdır...*”¹⁷⁸

4 ile 12 Şubat 1945 tarihleri arasında gerçekleştirilen Yalta Konferansı'na Müttefik liderlerinden Churchill, Roosevelt ve Stalin katılmıştır. Konferansın amacı ise aralarındaki etkinliği sağlamak ve dünyanın savaş sonrası geleceğini planlamak olmuştur.¹⁷⁹ Görüşmelerin ilk günü olan 5 Şubat'ta

¹⁶⁷ Gönlübol, *age*, s. 181; Oran, *age*, s. 466-467.

¹⁶⁸ Gönlübol, *age*, s. 181; Deringil, *age*, s. 234-239.

¹⁶⁹ Oran, *age*, s. 469.

¹⁷⁰ Arslan, *agt*, s. 184.

¹⁷¹ TBMM Zabıt Ceridesi, 7.Dönem, 13.Cilt, 0.Birleşim, 2 Ağustos 1944, s. 12-15.

¹⁷² TBMM Zabıt Ceridesi, 7.Dönem, 13.Cilt, 0.Birleşim, 2 Ağustos 1944, s. 5-6.

¹⁷³ Savaş durumu ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Akşin, *age*, s. 257-260.

¹⁷⁴ Barış Özdal, R. Kutay Karaca, *Diplomasi Tarihi II Yardımcı Ders Notları*, Dora Yayıncılık, Bursa 2014, s. 121; Sander, *age*, s. 174.

¹⁷⁵ Gönlübol, *age*, s. 183.

¹⁷⁶ Arslan, *agt*, s. 187.

¹⁷⁷ Bu bilgi için bkz. Arslan, *agt*, s. 183.

¹⁷⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, 7.Dönem, 15.Cilt, 19.Birleşim, 3 Ocak 1945, s. 9.

¹⁷⁹ Akşin, *age*, s. 262.

Almanya'ya savaş ilan eden devletlerin savaş sonrasında BM toplantısında yer alması kararlaştırılmıştır. Bu devletler arasında Türkiye'nin yer alması durumuna Stalin karşı çıkmıştır. Stalin, Balkanlar ile Avrupa arasında bir kopukluk yaratma ve Türkiye'yi bu şekilde yalnızlaştırma politikası izlemeyi benimsemiştir.¹⁸⁰ Bu şekilde Stalin ilk adımını 10 Şubat'ta Montreaux Boğazlar Sözleşmesi'nin eskimiş olduğu ve yeniden düzenlenmesi konusunda atmıştır. Churchill bu durumu olumlu karşılamıştır.¹⁸¹ Bununla ilgili resmi manada Londra'da Müttefik devletlerin dışişleri bakanlarından oluşan bir zirve yapılması planlanmış, ancak bu gerçekleştirilememiştir. Böylece Stalin'in isteği Potsdam Konferansı'nda görüşülmek üzere ertelenmiştir.¹⁸²

Diğer taraftan konferansta, ortak barış sistemi kurulması, Almanya ve Polonya ile ilgili sorunları da ele alınmıştır.¹⁸³ Bunun dışında Sina Akşin'in belirttiğine göre, Sovyetlerin Uzakdoğu'daki Güney Sahalin, Port Arthur, Kuril Adaları ile Mançurya'da Doğu Çin ve Güney Mançurya demiryollarını istemesi de görüşülmüştür. ABD'de buna karşılık savaşın bitişi ile ilgili olarak Sovyetlerden Japonya'ya savaş ilan etmesini istemiştir.¹⁸⁴ Bununla birlikte Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde daimî üyelerin ABD, Sovyetler Birliği, İngiltere, Fransa ve Çin'in veto haklarının olması kabul edilmiştir. Bu arada Sovyetler Birliği Türkiye ve Latin Amerika ülkelerinin de üye olmasını istemiş, diğerleri buna karşılık 1 Mart 1945'e kadar Mihver devletlerine savaş açanların üyeliklerinin kabul edileceğini belirtmişlerdir.¹⁸⁵

Konferans sonrasında Dışişleri Bakanı Hasan Saka'yı yeni İngiliz Büyükelçisi Sir Maurice Peterson ziyaret etmiş ve Yalta kararlarını bildirmiştir. Burada öne çıkan nokta, kurulacak Birleşmiş Milletler Örgütü'nün durumunun görüşüleceği bir toplantının San Francisco'da yapılması ve bu toplantıya, Almanya'ya yukarıda belirtildiği gibi 1 Mart 1945 tarihinden önce savaş açan devletlerin katılabilecek olmasıdır.¹⁸⁶ Bu durum üzerine TBMM olağanüstü bir toplantıya çağırılmıştır. 23 Şubat 1945 yılında yapılan görüşmelerde Saraçoğlu, insanlık menfaatlerine uygun olduğu kadar milli menfaatlere de uygun olarak insanlığı, medeniyeti, hürriyeti ve demokrasiyi kurtarmak ve savaş suçularını cezalandırmak adına Almanya ve Japonya'ya savaş ilan edilmesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁸⁷ Böylece 23 Şubat 1945'te Almaya ve Japonya'ya harp ilanı ile 1 Ocak 1942 tarihli Birleşmiş Milletler Beyannamesi'ne katılma konusu da 401 oyla kabul edilmiştir.¹⁸⁸ Türkiye gerekli formaliteleri tamamlayıp 1 Mart'ta beyannameyi imzalamıştır. Bunun üzerine Nadir Nadi şöyle konuşmuştur: *"Bu konferansa ne Mihver devletleri, ne onların ortakları, ne de tarafsızlar çağrılmayacaktı. İspanya, Portekiz, İsviçre ve İsveç, San Francisco Konferansına katılmayacakları bilinen devletler arasında bulunmalarına rağmen istiflerini bozmuyorlardı..."*¹⁸⁹ Bu konuda Ömer Doğrul *Cumhuriyet* gazetesinde şöyle beyanatta bulunmuştur:

*"Türk milleti, İkinci Dünya Harbi sırasında, hangi tarafla beraber olduğunu ve hangi tarafın harbi kazanmasını istediğini, İngiltere ile karşılıklı yardım muahedelerini imzaladığı zaman, şüphe götürmez bir vuzuyla belirtmiş ve o zamandan beri her adımda ve kararla bu prensipi teyid etmiş, bu prensipe karşı sarsılmaz bağlılığını göstermiştir. Dünya milletlerinin hürriyeti davasında ve dünya barışının kurulmasında şerefli ve büyük bir hisseye sahip bir millet olarak yeni devrin açılmasına yardım etmek üzere hareket ediyoruz."*¹⁹⁰

Diğer taraftan 19 Mart 1945 günü Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, Türkiye'ye 17 Aralık 1925'te imzalanmış ve 7 Kasım 1945'te bitecek olan Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasının savaş süresinde meydana gelen önemli değişikliklerden dolayı feshedilmesi konusundaki isteğini Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'e bildirmiştir.¹⁹¹ Türkiye buna karşılık Sovyet isteklerinin dikkatli bir şekilde inceleneceğini bildirmiştir. Haziran ayında Sovyetlerin başka bir notasında ise, Kars ve Ardahan'ın Sovyetlere verilmesi, Boğazların ortak korunması ve üsler verilmesi, Montreaux Sözleşmesi'nde Sovyetlere daha fazla ayrıcalık tanınması istenmiştir. Türkiye buna karşılık ilk iki isteğin kabul

¹⁸⁰ İsmail Köse, "Yalta ve Potsdam Konferansları: Sovyetler Birliği'nin Türk Boğazlarında Egemenlik Paylaşım Talepleri," *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 19, 2015, s. 248-249.

¹⁸¹ Derinçil, *age*, s. 250.

¹⁸² Köse, *agm*, s. 250.

¹⁸³ Daha fazla bilgi için bkz. Sander, *age*, s. 176-178.

¹⁸⁴ Akşin, *age*, s. 254.

¹⁸⁵ Akşin, *age*, s. 254.

¹⁸⁶ Gönübol, *age*, s. 184.

¹⁸⁷ Arslan, *agt*, s. 188.

¹⁸⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, 7.Dönem, 15.Cilt, 23 Şubat 1945, s. 126-135.

¹⁸⁹ Kılıç, *agt*, s. 228.

¹⁹⁰ Kılıç, *agt*, s. 229.

¹⁹¹ Gönübol, *age*, s. 185.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA MÜTTEFİK KONFERANSLARI VE TÜRKİYE İÇİN ÖNEMİ

edilemeyeceğini, Montreaux ile ilgili isteklerin ise diğer devletleri de ilgilendirdiğini belirtmiştir.¹⁹² Bu arada 28 Nisan 1945'te Mussolini 30 Nisan'da ise Hitler ölmüştür.¹⁹³

Bu arada 25 Nisan ve 26 Haziran 1945 arası San Francisco Konferansı toplanmış ve BM'nin kurulması durumu görüşülmüştür. Burada alınan kararlarda BM'nin amaçları şu şekilde ifade edilmiştir:

- Uluslararası barış ve güvenliği korumak ve bu amaçla barışın uğrayacağı tehditleri önlemek
- Halkların hak eşitliği ve kendi geleceklerini belirlemesi ilkesine saygı üzerine kurulmuş dostça ilişkiler geliştirmek
- Uluslararası her türlü sorunu çözmeye hiçbir ayırım gözetmeden insan hak ve özgürlüklerine saygının geliştirilip güçlendirilmesi.¹⁹⁴

Avrupa'da savaşın bitmesi üzerine Başbakan Saraçoğlu 11 Mayıs 1945 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmada şöyle demiştir:

"...Arkadaşlar; Avrupa'da harp bitti. Sıra sulhu ve emniyeti tanzime geldi. Daha evvel San Fransisko'da toplanan dünyanın belli başlı Devletleri harbi mezara sokmak, sulhu, medeniyeti, hürriyeti insanlığı neşe içinde yaşatmak için çalışmalarına başladı. Harp safında yerini tutmuş olan Türk Cumhuriyetine gelecek nesilleri sulh ve neşe içinde yaşatmak için tedbirler arayan San-Fransisko'da bir yer ayrıldı. Biz burada çoğalan tecrübelerimiz ve artan bilgilerimizle insanlık dâvasına faydalı olmaya çalışıyoruz: Çünkü inanıyoruz ki bu büyük heyet çok ve çok karışık düğümleri behemehâl çözecek ve gelecek nesilleri neşe ve hürriyet havası içinde yaşatmak imkânlarını behemehâl yaşatacaktır..."¹⁹⁵

Bu arada Saraçoğlu 2 Temmuz'da Amerikan Büyükelçisi Wilson ile de bir görüşme yaparak Türkiye'nin Sovyet boyunduruğu altına girmeyeceğini, Türkiye'nin rahat bırakılmak ve ekonomik, sosyal vb. diğer alanlarını geliştirmenin peşinde olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Amerika ve İngiltere'den Sovyetlere karşı bir uyarı yapmaları gerektiğini de belirtmekten geri durmamıştır.¹⁹⁶

3.8. Potsdam Konferansı

Avrupa'da kazanılan zafer sonrası, Müttefikler Berlin yakınlarındaki Potsdam'da 17 Temmuz-2 Ağustos 1945 tarihlerinde toplanmışlardır. Toplantıya katılan devletlerden İngiltere ve ABD hükümetlerinde bazı değişiklikler meydana gelmiştir. İngiltere tarafında konferansa önce Churchill gelmiş, fakat konferans sırasında İngiltere'deki seçimleri İşçi Partisi'nin kazanması üzerine kendisinin yerini yeni Başbakan Clement Attlee¹⁹⁷ almıştır. ABD adına ise Roosevelt'in ölümü üzerine başkanlığa seçilen Harry Truman¹⁹⁸ katılırken, Sovyet tarafında Stalin konferansta hazır bulunmuştur.¹⁹⁹ Türkiye'de Cumhuriyet gazetesi konferans ile ilgili duruma şu şekilde bakmıştır: *"Avrupanın istikbali hakkında çok mühim kararlar verilecek. Belki de Avrupa haritası geniş ölçüde değişecektir."*²⁰⁰

Konferans sırasında yapılan görüşmelere bakıldığında Türkiye açısından önemli bir durum olan Boğazların statüsü tartışılmıştır. Sovyetlerin Boğazlar ile ilgili olan istekleri daha önce de ortaya çıktığı gibi, Sovyet gemilerinin her zaman serbestçe geçmesi, Boğazlar konusundaki kararların sadece Türkiye ile alınması ve Boğazlarda kara ve deniz üsleri istemek şeklinde belirtilmiştir.²⁰¹ Churchill ve Truman, bu talepler karşısında Boğazların statüsünün sadece bu iki devlet arasında belirlenemeyeceğinin altını çizerek karşı çıkmışlardır. Truman ayrıca, savaş sonrası düzende tüm su yollarından geçişin serbest olmasını belirtmiş, fakat Sovyetler buna olumlu yaklaşmamışlardır. Konferans görüşmelerinde alınan Montreaux'un değişmesinin kabulü kararını İngiliz Büyükelçisi Peterson'dan öğrenen Başbakan Saraçoğlu, bu karar ile Boğazların çevresinin askerden arındırılmasına yol açacağını belirtip, bu durumun

¹⁹² Kavuncu, *agt*, s. 89.

¹⁹³ Daha fazla bilgi için bkz. Akşin, *age*, s. 266.

¹⁹⁴ Özdal, Karaca, *age*, s. 125.

¹⁹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, 7.Dönem, 17.Cilt, 53.Birleşim, 11 Mayıs 1945, s. 45.

¹⁹⁶ Arslan, *agt*, s. 190.

¹⁹⁷ Churchill konferansa giderken yanında Attlee'yi de götürerek demokratik bir duruş sergilemiştir. Daha fazla bilgi için bkz. Sander, *age*, s. 192.

¹⁹⁸ Truman konferansa gelirken ABD'nin ilk atom bombasının sonucunu beklemiştir. Konferans başlamadan önce atom denemesinin başarılı olduğu ve Japonya'ya karşı birkaç hafta içinde kullanılabileceği bilgisini almıştır. Bkz. Sander, *age*, s. 192.

¹⁹⁹ Akşin, *age*, s. 267.

²⁰⁰ Kılıç, *agt*, s. 260.

²⁰¹ Arslan, *agt*, s. 191; daha detaylı bilgiler için bkz. Köse, *agm*, s. 261-265.

Sovyetler'in Türkiye'nin Doğu illeri ile ilgili güvence vermesine bağlı olduğunu belirtmiştir.²⁰² *Cumhuriyet* gazetesinin bu konuya ilişkin tepkisi ise şöyle olmuştur: “*Rus istekleri şimdiye kadar İngiltere Bahriye Bakanlığı tarafından şiddetli bir muhalefetle karşılanmış olmakla beraber bazı müşahideler şimdi İngiliz siyasetinin bu noktada bir gerileme kaydetmesini mümkün görüyorlar.*”²⁰³

Potsdam Konferansı'nda bunun dışında başka konular da görüşülmüş ve karara bağlanmıştır. Bu bağlamda Almanya ile ilgili duruma bakıldığında ise; bu ülkenin silahsızlandırılması, askerlikten ve Nasyonal Sosyalizmden arındırılması, savaş suçularının yargılanması, Alman savaş ekonomisinin ortadan kaldırılması, Almanya'nın savaş tazminatı ödemesi, rejimin demokratikleştirilmesi, Polonya, Çekoslovakya ve Macaristan'da bulunan Alman azınlığın bir kısmının Almanya'ya yerleştirilmesi şeklinde kararların alındığı görülmektedir. Bunun dışında İran'ın boşaltılması, savaşa girmese de Falanjist²⁰⁴ rejim altında bulunan İspanya'nın BM'ye alınmaması ve barışın düzenlenmesi açısından beş büyük devletin dışişleri bakanlarından oluşan Dışişleri Bakanları Konseyi'nin oluşturulması düşünülmüş, ardından bu konseyin toplantılarını Londra'da yapması kararlaştırılırken, amacının ise İtalya, Romanya, Bulgaristan, Macaristan ve Finlandiya ile barış sözleşmelerini acilen yapmak olduğu belirtilmiştir.²⁰⁵

4. Savaşın Bitişi ve Türkiye'nin Alacağı Pozisyon

Potsdam Konferansı sırasında atom bombası denemesinin başarılı olduğu haberi alındıktan sonra ABD Başkanı Truman'ın emriyle, Japonya'yı savaş dışına itmek için ilk bomba 6 Ağustos 1945 günü Hiroşima'ya, ikinci bombanın da 9 Ağustos'ta da Nagazaki'ye atılmıştır. Bunun üzerine 15 Ağustos'ta Japonya teslim olmuştur. 28 Ağustos'ta ise ABD, Japonya'yı işgal etmeye başlamıştır. Japonya ile mütareke ise 2 Eylül 1945'te imzalanmıştır. Böylece İkinci Dünya Savaşı resmen sona ermiştir.²⁰⁶

6 Eylül 1945 tarihinde Saraçoğlu gazeteciler ile bir toplantı yapmış ve şöyle bir söylemde bulunmuştur: “*Kimseyden bir şey istemiyoruz, kimseye bir şey vermeyeceğiz.*”²⁰⁷ Daha sonra Ekim ayında İngiliz Büyükelçisi ile yapılan görüşmede Saraçoğlu Büyükelçiye, Dışişleri Bakanları Konseyi toplantısında Türkiye ile ilgili konuşulanları sormuştur. Bunun üzerine Büyükelçi, Boğazlar konusunun konuşulduğunu, ancak Türkiye'nin doğu illeri ile ilgili herhangi bir sorunun olmadığını söylemiştir. Ancak ABD Başkanı Truman, Türk Boğazlarının statüsü konusundaki fikrini değiştirmiştir.²⁰⁸ ABD bu konuyla ilgili olarak ilk resmi adımını 2 Kasım 1945'de Türkiye'ye bir nota vererek atmış ve Montreaux Boğazlar Sözleşmesi'nin zamanın şartlarına uymadığını ve toplanacak uluslararası bir konferansta değiştirilmesini gündeme getirmiştir.²⁰⁹ Bununla birlikte İngiltere de Türkiye'ye 21 Kasım'da bir nota vermiştir. Bu notada ABD'nin yanında yer aldığını, fakat bu konunun görüşülmesinin acil olmadığını da belirtmiştir. Bunun üzerine 5 Aralık günü Başbakan Saraçoğlu cevabi nitelikte bir açıklama yapmıştır. Bu açıklamada, Türkiye'nin uluslararası nitelikte yapılacak konferansı olumlu karşıladığını, ABD'nin bu konferansta yer almasını gerekli gördüklerini ve Türkiye'nin bağımsızlığını zedeleyecek nitelikte olmayan kararlara karşı saygılı olacaklarını belirtmiştir.²¹⁰

21 Aralık 1945'e gelindiğinde Türkiye'yi ilgilendiren bir görüşme İngiltere'nin yeni Dışişleri Bakanı Ernest Bevin ve Stalin arasında yapılmıştır. İngiliz Büyükelçisi Londra'ya yaptığı bildiri Sovyetlerin Türkiye'ye karşı tutumlarının kaygı verici olduğunu belirtmiştir. Bu görüşmede Stalin, isteklerinin Boğazlar ve Türkiye'deki Gürcü ve Ermeni nüfusunun fazla olduğu illerde 1921 öncesi sınırlara geri dönülmesi şeklinde olduğunu belirtirken, İngiliz elçisi Türkiye'nin toprak bütünlüğünden yana olduklarını beyan etmiştir.²¹¹ Başbakan Saraçoğlu 6 Ocak 1946 yılında Kars ve Ardahan illeri ile ilgili yabancı basında çıkan haberlere karşılık olarak şöyle demiştir: “*Bu yerlerde tek bir Ermeni mevcut değildir, memleketin başka yerlerine dağılmış olan ve çoğu İstanbul'da bulunan Ermenilere karşı*

²⁰² Arslan, *agt*, s. 191.

²⁰³ Kılıç, *agt*, s. 263.

²⁰⁴ Faşist rejimlerin 1930'larda İspanya'daki bir çeşididir. *Falange Española* adıyla ilk olarak Jose Antonio liderliğindeki oluşan bir yapıdır. “Falange” ismi ise köken olarak M.Ö. 4. Yüzyıldaki Makedonyalı savaşçı birliklerden gelmektedir. Bkz. Bora Salman, *İspanya'da II.Cumhuriyet ve İç Savaş(1936-1939)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003, ss. 98-146.

²⁰⁵ Akşin, *age*, s. 267-268; Sander, *age*, s. 193-196; Özdal, Karaca, *age*, s. 126.

²⁰⁶ Akşin, *age*, s. 269; Akşam, 15 Ağustos 1945.

²⁰⁷ Arslan, *agt*, s. 192

²⁰⁸ Arslan, *agt*, s. 193.

²⁰⁹ Montreaux Boğazlar Sözleşmesinde yapılmak istenilen detaylı değişiklikler ile ilgili olarak da bkz. Gönübol, *age*, s. 199.

²¹⁰ Kavuncu, *agt*, s. 93-94.

²¹¹ Deringil, *age*, s. 256.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA MÜTTEFİK KONFERANSLARI VE TÜRKİYE İÇİN ÖNEMİ

*emniyetimiz vardır, tahriklere karşı, Ermeni vatandaşlarımızla olan münasebetlerimizde en ufak bir gölge hâsıl olmak ihtimali yoktur.*²¹²

Ayrıca 1946 yılının Mayıs ayında Saraçoğlu ve ABD Büyükelçisi Wilson arasında yapılan görüşmede, Ödünç Verme ve Kiralama ile ilgili ABD'ye olan borçların ödenmesi konusu ele alınmıştır.²¹³ Bunun üzerine 8 Mayıs 1946 yılında TBMM'de yapılan "Birleşmiş Milletler Yardım ve Kalkındırma İdaresine İştirak Edilmesi ve Yardımda Bulunulması Hakkında Kanun Tasarısı" görüşmelerinde Başbakan Saraçoğlu'nun açıklaması şu şekildedir:

*"...Arkadaşlar, bizim Ödünç verme ve Kiralamadan doğan bütün borçlarımız için bizden yalnız dört buçuk milyon dolar istendi. Hükümetiniz bu teklifi hiçbir pazarlığa girişmeksizin olduğu gibi kabul etti. Hepimiz kaniizki, biz bu parayı vermekle borcumuzun yalnız maddî olan kısmını ödüyöruz. Bir de mânevi borcumuz vardır ki, onu da hürriyet, adalet, istiklâl ve insanlık dâvalarında Amerika'nın bulunduğu saflarda bulunmak suretiyle ödemeğe çalışacağız..."*²¹⁴

Bundan sonraki süreçte ise Türkiye'de genel seçimler yapılmıştır. Bunun üzerine 1942 yılından beri Başbakan olan ve 2 hükümet kuran Mehmet Şükrü Saraçoğlu 5 Ağustos 1946'da istifa etmiştir. Yerine ise Recep Peker hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir.²¹⁵

7 Ağustos 1946 tarihinde yeni bir gelişme meydana gelmiştir. Bu gelişme, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye Boğazların statüsü konusunda verdiği nota olmuştur. Sovyetler vermiş oldukları bu notada, savaş sırasında Boğazlardan Mihver gemilerinin geçtiğini iddia etmiş ve Türkiye'nin Boğazları korumak konusunda yeterli olmadığını da belirtmiştir. Ayrıca Sovyetler Birliği bu konu ile ilgili olarak bir Boğazlar Rejimi oluşturulmasını istemiştir. Burada, Boğazların tüm devletlerin ticaret gemilerine sürekli açık olması, Karadeniz devletlerinin savaş gemilerine sürekli açık olması, özel haller dışında Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine kapalı tutulmasını ve Boğazlar rejiminin Türkiye ve Karadeniz devletlerinin yetkisine bağlanmasını istemiştir. Sovyetler ayrıca bu notayı İngiltere ve ABD'ye vererek onların düşüncelerini de öğrenmek istemiştir.²¹⁶ ABD ve İngiltere vermiş oldukları cevaplarda, Boğazların ticaret gemilerine sürekli açık olması ve savaş gemilerine kapalı olması görüşünü kabul etmişler, fakat diğer istekleri reddetmişlerdir. Bunun yanında Türkiye'nin Boğazların korunmasında tek sorumlu olduğunu da belirtmişlerdir.²¹⁷ Başbakan Recep Peker 14 Ağustos'ta TBMM'de yaptığı konuşmada, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve egemenliğini her şeyden önde tutacağını belirtmiştir.²¹⁸ 24 Eylül 1946'da Sovyetler Türkiye'ye Boğazlar konusunda bir kez daha nota vermişlerdir. Türkiye ise bu notadan ABD ve İngiltere'yi bilgilendirerek onların bir bakıma desteklerini elde etmeye çalışmıştır. Bunu da onların Boğazların statüsü hakkındaki görüşmelerde taraf olduklarını belirterek yapmıştır. Türkiye'nin 18 Ekim 1946'da verdiği yanıt, Boğazların savunulması noktasında ortak hareket etmenin egemenlik haklarını engelleyici olacağını işaret etmiştir. Ancak yine de bu durumla ilgili bir toplantıya ABD ve Montreaux Boğazlar Sözleşmesi'nde bulunan devletlerin katılması gerektiğini, böylece bir statü değişikliğine karşı hazırlıklı olduğunu belirtmiştir.²¹⁹

İkinci Dünya Savaşı belirtilen durumlara binaen sona ermiş ve tarihteki en büyük yıkımlardan birine neden olmuştur. Savaşın sonucunda Avrupa ve dünyada dengeler değişmiştir. Ekonomik olarak İngiltere ve Fransa etkisini yitirmiş ve artık yenedünya düzeninde ABD ve Sovyetler Birliği'nin etkisi artmaya başlamıştır.²²⁰ Bunun dışında Sovyetler Birliği, Orta Avrupa ve Balkanlar da kendisine bağlı sosyalist rejimler kurmaya başlamıştır. Ayrıca Mısır, Hindistan, Pakistan vb. sömürge durumundaki devletler de bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır.²²¹

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti 1923'te kurulduktan sonra dış politikasında "tam bağımsızlık" ve Atatürk'ün ifade ettiği gibi "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" prensibini benimsemiştir. Dış politikada çözülemeyen Hatay

²¹² Arslan, *agt*, s. 195.

²¹³ Arslan, *agt*, s. 197.

²¹⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, 7.Dönem, 23.Cilt, 48.Birleşim, 8 Mayıs 1946, s. 23.

²¹⁵ Arslan, *agt*, s. 198.

²¹⁶ Gönlübol, *age*, s. 204-205.

²¹⁷ Kavuncu, *agt*, s. 95.

²¹⁸ Gönlübol, *age*, s. 207.

²¹⁹ Kavuncu, *agt*, s. 96-98.

²²⁰ Akşin, *age*, s. 276-277.

²²¹ Özdal, Karaca, *age*, s. 127-128.

meselesi ve Boğazların statüsü gibi sorunları bu prensiplere bağlı olarak çözmeyi bilmiştir. Türkiye bu sorunları çözerken Almanya ve İtalya'nın yayılmacı hareketlerini de örnek göstererek denge siyasetini koruma amacı gütmüştür. Almanya ve İtalya'nın işgal hareketlerine başlaması üzerine İngiltere ve Fransa ilk etapta bu durumlara kayıtsız kalmışlardır. Türkiye savaşın başladığı yıllarda İngiltere ve Fransa ile ittifak antlaşması yaparak ulusal güvenliğini teminat altına almaya çalışmıştır. Bu dönemde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile Dışişleri Bakanı Saraçoğlu Türk dış politikasının yönünü tayin etmişlerdir. Türkiye, kuzey komşusu Sovyet Rusya'ya yönelik çekincelerine binaen Saraçoğlu'nu Moskova'ya göndermiş, fakat bundan olumlu bir sonuç elde edememiştir. Türkiye, bu dönemde en çok Almanya ve Sovyetler Birliğine karşı çekinceler beslemiştir. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile Hitler mektuplaşmış ve Hitler Türkiye'ye karşı askeri bir harekât olmayacağını güvencesini vermiştir. Türkiye'nin savaş dışı durumunu avantaja çevirmek isteyen ülkelerin en başında İngiltere gelmiştir. Savaş süresince Türkiye, askeri ve ekonomik durumunun savaşa girmek için yeterli olmadığını sürekli olarak vurgulamıştır. 1942 yılında Saraçoğlu'nun Başbakan ve Numan Menemencioğlu'nun Dışişleri Bakanı olması Türk dış politikasındaki amaçtan sapılmayacağını net bir şekilde göstermiştir.

Savaş sürecinde Müttefiklerin savaşın durumuyla ilgili düzenlemiş oldukları konferansların en önemli amaçlarından biri, Türkiye'yi savaşa sokmak olmuştur. Türkiye, her şartta kendi askeri ve ekonomik durumunun yetersizliğini öne sürerek hem savaş dışı kalma hem de yardım alma düşüncesini benimsemiştir. Bu çerçevede 1943 yılı başında Adana'da yapılan görüşmede İngiltere Başbakanı Churchill; Türklerin askeri yetersizliğini ön görerek Türkiye'ye, savaşa girebilmeleri için askeri yardım yapılacağına dair teminat vermiştir. Türkiye, bu sayede askeri gücünü yükselterek herhangi bir tehlike durumuna karşı daha etkili bir duruma gelmeye çalışmıştır. Diğer taraftan Türkiye, Almanya ile de ilişkilerini bozmamış ve Almanya'ya krom ihraç etmiştir. Almanya ile yapılan bu ticaretin amacı, Almanya'nın henüz savaşı kaybetme noktasına gelmeyip, Türkiye'ye bir tehdit oluşturabileceği düşüncesinden kaynaklanmış olabilir. Bir diğer amacın ise aktif tarafsız bir dış politikayla savaşın her iki tarafı ile de ticareti devam ettirmek ve böylelikle herhangi bir olumsuz durumun ortaya çıkmasını engellemek olduğu söylenebilir.

Türkiye ve Müttefikler arasında yapılan İkinci Kahire Konferansı, Türkiye'nin savaşa katılmasını bir kez daha gündeme getirmiş, ancak Cumhurbaşkanı İnönü'nün sunmuş olduğu tezler, İngiltere ve ABD'ye karşı tavizsiz bir şekilde duruş sergilenmesini sağlamıştır. Türkiye savaşa girmemek için sürekli askeri durumun yetersizliğini ön plana çıkarmış ve bunun haklı gerekçelerini belirtmiştir. Ancak sonrasında bu durum İngiltere ve ABD'nin tepkisini çekmiş ve bu iki devlet, Türkiye'nin savaş düzeni ile ilgili karar vermesi gerektiği hususunda birleşmiştir. Türkiye, Yalta ve Potsdam Konferanslarında daha açık hale gelen Sovyetlerin Boğazlar ve Kars-Ardahan illerine yönelik tehditkâr tutumunu engelleme niyetiyle, ABD ve İngiltere'nin desteğini almaya çalışmıştır. Bu iki devlet de, Türkiye'nin egemenlik haklarının zedelenmesine karşı bir tavır takınarak, desteklerini belirtmişlerdir. Türkiye'nin burada uyguladığı politikanın ne kadar akılcı olduğu ortadadır. Almanya'nın tam anlamıyla yenilgisi sağlanmadan savaşa girerek topraklarını tehdit altına sokmamayı benimsemiştir. Ayrıca ABD ve İngiltere'nin Sovyetlerin tutumunu bilmelerinden yararlanarak, Sovyetlere karşı da dengeyi korumayı başarmıştır. Türkiye, Müttefik isteklerini Almanya'nın yenilgisinin kesinleşmeye başladığı ve kendisine karşı bir tehlike oluşturamayacağı bir dönemde hayata geçirerek doğru bir adım atmıştır. Böylece Müttefiklerin savaş sonrası düzende yer almak için gerekli şartları yerine getirerek, Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiştir. Türkiye bu şekilde savaş sonrası düzende kendisine yer edinmeyi başarmıştır. Bu da savaşın son dönemine gelindiğinde bile doğru politikanın uygulandığını göstermektedir.

Görüldüğü üzere Türkiye 1939-1946 yılları arasında Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Dışişleri Bakanı'nın dış politikadaki istikrarlı ve uyumlu çalışmaları vesilesiyle savaşın dışında tutulmuştur. Bu duruma, Türkiye'nin genç bir devlet olmasının getirisiyle askeri ve ekonomik anlamda hazır olmayışı etki etmiştir. Bu dönemde devletin savaş dışı tutulmasının en büyük nedeni, Anadolu'nun bir savaş meydanı haline gelmesini önleme düşüncesi olmuştur. Çünkü İkinci Dünya Savaşı'nda ülkeyi yönetenler Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele dönemlerinde yaşadıklarını unutmamışlar ve bu durumdan dersler çıkarmışlardır. Türkiye iki tarafla da olumsuz ilişkilere girmemiş ve kendisine karşı yapılacak saldırılara karşı diplomatik becerilerini ustalıkla kullanmasını bilmiştir. Burada her iki tarafın çıkar çatışmasından yararlanmayı bilmiş, Müttefiklerin kendi aralarındaki güç savaşını da lehine çevirebilmiştir. Nitekim Balkanlar'dan gelebilecek Alman ve Boğazlar üzerinde egemenliğini zedeleyebilecek bir Sovyet tehlikesini de bertaraf edebilmiştir. Sonuç olarak Türkiye, savaşa fiili olarak katılmasa da resmi bir şekilde savaş açarak yenedünya düzeninde kendisine büyük devletler arasında yer edinmeyi başarmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

The National Archives of UK- Foreign Office Paper

FO/954/28B/273, “From Foreign Office To Moscow”, No:75.

FO/954/28B/284, “From Angora To Foreign Office”, No:75.

Devlet Arşivleri-Cumhuriyet Arşivi

BCA.030.01/34.204.1.

BCA.030.01/34.204.1.2

BCA.030.01/34.204.1.7.

BCA.030.10/163.140.18.

BCA.030.10/169.177.20.1.

BCA.030.10/169.177.20.3.

BCA.030.10/52.344.9.

BCA.030.10/62.419.1.

BCA.030.18.01.02/88.93.10.

BCA.030.18.01/95.51.10.

BCA.030.18.1.2/104.3.38.

BCA.54242/61.14810.

BCA.93.107.5.

BCA.CHP.030.01.42.248.6.

TBMM Zabıtları

TBMM Zabıt Ceridesi, 6. Dönem, 3. Cilt, 22. Birleşim, 5 Haziran 1939.

TBMM Zabıt Ceridesi, 6. Dönem, 3. Cilt, 31. Birleşim, 26 Haziran 1939.

TBMM Zabıt Ceridesi, 6.Dönem, 14.Cilt, 8.Birleşim, 25 Kasım 1940.

TBMM Zabıt Ceridesi, 6.Dönem, 19.Cilt, 69.Birleşim, 25 Haziran 1941.

TBMM Zabıt Ceridesi, 6.Dönem, 27.Cilt, 77.Birleşim, 5 Ağustos 1942.

TBMM Zabıt Ceridesi, 7. Dönem, 1. Cilt, 3. Birleşim, 17 Mart 1943.

TBMM Zabıt Ceridesi, 7.Dönem, 13.Cilt, 0.Birleşim, 2 Ağustos 1944.

TBMM Zabıt Ceridesi, 7.Dönem, 15.Cilt, 19.Birleşim, 3 Ocak 1945.

TBMM Zabıt Ceridesi, 7.Dönem, 15.Cilt, 23 Şubat 1945.

TBMM Zabıt Ceridesi, 7.Dönem, 17.Cilt, 53.Birleşim, 11 Mayıs 1945.

TBMM Zabıt Ceridesi, 7.Dönem, 23.Cilt, 48.Birleşim, 8 Mayıs 1946.

T.C. Resmi Gazete, S. 5154, 9 Temmuz 1942.

Gazeteler

Akşam, 15 Ağustos 1945.

Akşam, 25 Nisan 1939.

Bahri Özdeniz, “Sovyet Rusyaya Amerikan ve İngiliz Yardımı Hangi Yol Vasıtası ile Gelir? Rusya'nın Coğrafi Vaziyetini Tahlil,” *Yeni Sabah*, 7 Temmuz 1941.

İkdam, 26 Haziran 1941.

Yeni Sabah, 19 Haziran 1941.

Araştırma Eserler

AKŞİN, Aptülahat, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, TTK Yayınları, Ankara 1991.

AKŞİN, Sina, *Kısa 20. Yüzyıl Tarihi, 2. Basım*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 11. Baskı*, Alkım Yayınevi, İstanbul 1996.

ARSLAN, Gürbüz, *Şükrü Saraçoğlu'nun Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri(1886-1953)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Doktora Tezi, 2014.

ATABEY, Figen, "İkinci Dünya Harbi Öncesi Türk-İngiliz-Fransız Ortak Deklarasyonu," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, S. 31, 2014, s. 1-11.

ATLI, Cengiz, "Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı Sırasında İngiliz ve Alman Büyükelçilerine Suikast Girişimi," *International Journal of Social Science*, S. 28., 2014, s. 55-71.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İkinci Adam II, Üçüncü Baskı*, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul 1975.

DERİNGİL, Selim, *Denge Oyunu İkinci dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.

ERKİN, Feridun Cemal, *Dışişlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar I, 2. Baskı*, TTK Yayınları, Ankara 1987.

ERTEM, Barış, "Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri(1939-1947)," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.3, S. 11, 2010, s. 252-273.

GÖNLÜBOL, Mehmet, *Olaylarla Türk Dış Politikası, 9. Baskı*, Siyasal Kitabevi Yayınları, Ankara 1996.

GÜCÜYENER, Nuri, *İkinci Cihan Savaşının Avrupa Cepheleeri*, Gnkur. Bşk. Yayınları, Ankara 1950.

GÜRÜN, Kamuran, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası*, Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Basın Yüksek Okulu Basımevi, Ankara 1983.

İLYAS, Ahmet, Orhan Turan, "İnönü Dönemi Türk Dış Politikası," *Erzurum Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi*, C.1, S. 1, 2012, s. 319-341.

KARAKAŞ, Nuri, "Amerikan "Ödünç Verme ve Kiralama" Yardımlarında Türkiye," *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.XXIV, S. 1, Temmuz 2009, ss. 21-52.

KAVUNCU, Sibel, *Türkiye-İngiltere İlişkileri 1939-1946*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2001.

KILIÇ, Murat, *Cumhuriyet Gazetesi'ne Göre Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na Girişi ve Savaşın Sonuçları*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2010.

KÖSE, İsmail, "Yalta ve Potsdam Konferansları: Sovyetler Birliği'nin Türk Boğazlarında Egemenlik Paylaşım Talepleri," *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 19, 2015, s. 241-276.

LIEBMANN, George W, *Diplomacy Between The Wars Five Diplomats and Shaping of the Modern World*, NY: In the United States and Canada Distributed by Palgrave Macmillan, 2008.

Metintaş Mustafa Yahya, Mehmet Kayıran, "Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye'nin Dış Politikası," *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.21, S. 1, 2011, s. 289-313

NADİ, Nadir, *Perde Aralığından, 2. Baskı*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 1965.

ORAN, Baskın, *Türk Dış Politikası I, İletişim Yayınları*, İstanbul 2002.

ÖNDER, Zehra, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2010.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA MÜTTEFİK KONFERANSLARI VE TÜRKİYE İÇİN ÖNEMİ

ÖZDAL, Barış, R. Kutay Karaca, *Diplomasi Tarihi II Yardımcı Ders Notları*, Dora Yayıncılık, Bursa 2014.

ÖZLÜ, Hüsnü, “Arşiv Belgelerine Göre İkinci Dünya Savaşı’nda İzmir ve Trakya’nın Savunmasına Yönelik Türk-İngiliz Heyetlerinin Görüşmeleri ve Alınan Önlemler,” *ÇTTAD*, 2011(Güz), s. 73-91.

ÖZLÜ, Hüsnü, “İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’ye Gelen İngiliz Heyetleri ile Yapılan Görüşmeler ve İngiltere’den Alınan Askeri Yardımların Sonuçları,” *Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi*, C.2, S. 2, 2013, s. 57-105.

SALMAN, Bora, *İspanya’da II.Cumhuriyet ve İç Savaş(1936-1939)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003.

SANDER, Oral, *Siyasi Tarih(1918-1994)*, 5.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 1996.

SİPOLIS, V. M. Haalamof, *İkinci Dünya Savaşı’nın Nedenleri*, çev. İzzet Yaşar, Ağaoğlu Yayımevi, İstanbul 1975.

SSCB Dışişleri Bakanlığı, *Stalin, Roosevelt ve Churchill’in Gizli Yazışmalarında Türkiye(1941-1944)(A)*, çev. Levent Konyar, Havas Yayınları, İstanbul 1981.

SSCB Dışişleri Bakanlığı, *Türkiye’deki Alman Politikası(1941-1943)(B)*, çev. Levent Konyar, Havas Yayınları, İstanbul 1977.

TEKE, Cevdet, “II. Dünya Savaşı’nda Adana Görüşmeleri ve Etkileri,” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.9, S. 45, Ağustos 2016, s. 302-310.

UÇAROL, Rıfat, *Siyasi Tarih(1789-1994)*, 4.Baskı, Filiz Kitabevi Yayınları, İstanbul 1995.

Weisband, Edward, *İkinci Dünya Savaşı’nda İnönü’nün Dış Politikası*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1974.

YALÇIN, Osman, “İkinci Dünya Savaşında İsmet İnönü ve Churchill Arasında Yapılan Adana Görüşmesi,” *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 47, 2011, s. 701-731.

TUĞRUL OTAÇ

EKLER

Ek 1. III. Reich Hükümetiyle Yapılacak Antlaşma İçin Şükrü Saraçoğlu'nun Görevlendirilmesi.

T. C. CUMHURİYETİ
BAŞBAKANLIK
KARARLAR Dairesi Başkanlığı
Karar No: 17/6/1941

Kararname

Alman Reich hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti hükümeti arasında akdi tasarruflar eden mahabedenin Farisîçe vekili İsmail Meh'usu a Şükrü Saraçoğlu tarafından imadı için emlakiyet verilmesine, İcra Vekilleri Meclisinin 17/6/1941 tarihli iqtisamında, karar verilmiştir.

17/6/1941

REİSİ GÜCNER
İsmail Meh'usu

B. V. Ad. V. M. M. V. De. V. Ma. V.
Ma. V. M. V. Na. V. İh. V. S. M. V.
G. I. V. Z. V. M. V. T. V.

080 18 01 15 10

Ek 2. Almanya ile 100 milyon marklık kredi antlaşması.

4/5/944 Gündüz kadar 100 milyonluk kredi antlaşmasından ödenmiş
kadar Almanyadan yurduımıza girile bul-
man otluk ve çıkışat listesi:

Adet	Ölçü	Reich Bank	Reich Bank
60	5/60 Emalîk Topkapıvar ttpu	47.927,00	2.076.220,00
6	5/60 Emalîk	5.800,00	3.520,00
10000	5/60 Emalîk	27,44	1.572.920,00
250	Taşkavar top İslî Zeh.nermi	4.000,00	1.000.000,00
250	AB Makineli	4.500,00	500.700,00
50	0/7 İfâ Taksimata	1.500,00	51.700,00
50	Makinalî botaryo dârbukâ	1.500,00	79.250,00
4.812.000	Makinalî dîkîk alana dâizeni	251,44	1.000.000,00
2.248.000	" " " " " "	251,00	2.441.000,00
3.780.000	" " " " " "	428.000,00	1.000.000,00
3	" " " " " "	428.000,00	1.000.000,00
3	" " " " " "	428.000,00	1.000.000,00
3	" " " " " "	428.000,00	1.000.000,00
3	" " " " " "	428.000,00	1.000.000,00
10.500	" " " " " "	103,20	1.000.000,00
1.400	" " " " " "	110,40	1.000.000,00
1.400	" " " " " "	87,44	550.000,00
2.800.000	" " " " " "	87,44	550.000,00
180.000	" " " " " "	13,25	30.000,00
180.000	" " " " " "	13,25	30.000,00
1.276.000	" " " " " "	13,25	30.000,00
540.000	" " " " " "	13,25	30.000,00
48.000	" " " " " "	13,25	30.000,00
240.000	" " " " " "	13,25	30.000,00
			30.000,00

4/5/944 Gündüz kadar gelen malsese çıkışat Deklarasyonoksaan dâret
bâz üs 318 kırk dâret
Dokuzvile İhtidâi meclisi R.M. ve 24 Pîrenç'dir.
4/5/944 Gündüz kadar gelen malsese
100 milyon R.M.lik kredi tamamlandı olacaktır.
4/5/944
İsmail Meh'usu

T. C. CUMHURİYETİ
BAŞBAKANLIK
KARARLAR Dairesi Başkanlığı

080 18 01 15 10

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA MÜTTEFİK KONFERANSLARI VE TÜRKİYE İÇİN ÖNEMİ

Ek 3. Churchill'in İnönü'ye telgrafı.

**PRIME MINISTER'S
PERSONAL TELEGRAM**
SERIAL No. 7.122/5.

PRIME MINISTER TO PRESIDENT İNÖNÜ
PERSONAL AND SECRET 9 February, 1943

1. I told Premier Stalin about our talks, and have described to him the Turkish desire for closer understanding with the Soviet Union.
2. In reply Premier Stalin has recalled a number of statements of a friendly character towards Turkey which have been made by the Soviet Government in recent years. None the less Monsieur Stalin tells me that if it is the wish of Turkey to make her relations with the U.S.S.R. more friendly and intimate, then the Soviet Government is willing to meet the Turkish Government half way and would welcome any suggestions that the Turkish Government could make to improve relations between the two countries.
3. In these conditions it seems to me of first importance that you should carefully consider the nature of the arrangements which would best contribute to the growth of confidence between Turkey and the Soviet Union. If you feel able to formulate these I feel sure that Premier Stalin would be ready to give them close and sympathetic examination. You will know that my good offices are always available to promote the successful outcome of any negotiations between our Turkish and Soviet Allies.
4. I feel most strongly that this is a very fine opportunity. I cannot conceal my desire for a warm renewal of friendship between Russia and Turkey similar to that achieved by Mustafa Kemal. Thus Turkey while increasing her own defenses would stand between two victorious friends. In all this I am thinking not only of the war, but of the post war period. Tell me if there is anything I can do.

Distribution:-

The King
Foreign Secretary
Sir E. Bridges
General Ismay
War Cabinet
Lord Privy Seal
M. of Aircraft Production
Service Ministers

) for information.

Ek 4. Adana Konferansı sonrası kiralanan üç vapur hakkında.

T. C. BAŞVEKALET KARARLAR İDARESİ MÜDÜRLÜĞÜ		Dosya İşareti
Numaranın	5485/17/5282	16306
Tarihi	30/1/1943	131
Yazın memur		
Yazın tarihi	30/4/1943	
Muavin		
Beyaz eden		
Beyaz tarihi	20.4.1943	
Karşılaştıranlar		
Sadına No.	1707	
Merbutatı	1	
Sevk tarihi	30.4.43	
Kaydeden		
Düğünceler		
		Bevkeil yerine kıştegar
		30.4.
		163 172 20
		1

Ek 5. 19 Haziran 1941 tarihli Yeni Sabah gazetesinde Almanlarla anlaşma.

Ek 6. Savaşın Bitişinin 15 Ağustos 1945 tarihli Akşam Gazetesi'nde Yer Alması.

